મહારાજા સિદ્ધરાજ

અને

સતી જસમા ઓડણ

(અદભુત ઐતિહાસીક વાર્તા)

લખનાર

" પ્રહલાદ " દામોદરદાસ બ્રહ્મભટ્ટ

કર્તા " ચંપા શેઠાણી " " આબાદ ડીટેકટીવ " 'ગુણસુંદરી"

પ્રગટ કર્તા

મંગળદાસ જેઇતારામ શાહ બુકસેલર.

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

પ્રત ૩૦૦૦ પ્રથમાવૃતિ.

સને ૧૯૨૬ સંવત ૧૯૮૨

કિમ્મત ૦-૮-૦

શ્રી પ્રભુ

મહારાજા સિદ્ધરાજ.

અને

સતી જસમા ઓડણ

(અદ્‌ભુત ઐતિહાસીક વાર્તા)

લખનાર

" પ્રહલાદ " દામોદરદાસ બ્રહ્મભટ્ટ

કર્તા " ચંપા શેઠાણી " " આબાદ ડીટેકટીવ " "ગુણસુંદરી"

પ્રગટ કર્તા

મંગળદાસ બેહેતારામ સાહ બુકસેલર.

રીચીરોડ— અમદાવાદ.

પ્રત ૨૦૦૦ પ્રથમાવૃતિ.

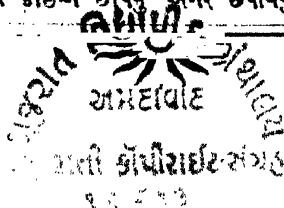

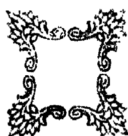
સને ૧૯૨૬ સંવત ૧૯૮૨

કિમ્મત ૦—૮—૦

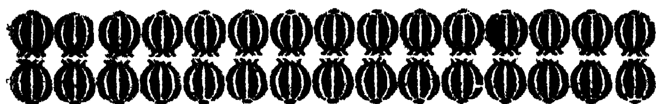

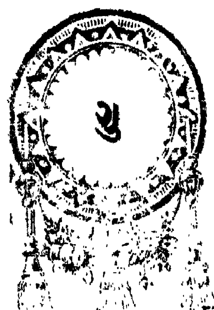

અમદાવાદ—પાનકોરના નાકે
" મનહર " પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
મોતીલાલ ગણપતરામે છાપી.

ર્જરી જનતાના ચરણે આ લોકપ્રિય બાળકથી મ્હોટા વૃદ્ધોના મુખે ચડેલી "જસમા ઓડણ" નામકવાર્તા ધરતાં હું મારૂં અહોભાગ્ય માનું છું.

આજ કાલ ગુજરાતમાં સતી જસમા દેવીનું નામ પ્રસિદ્ધ છે સ્ત્રીઓ તેના રાસડા ગાય છે. મેં પ્રથમથીજ જસમાનું જીવન ચરિત્ર જાણવા ઘણો પ્રયતન કર્યો ને. જુના ઇતિહાસો મેળવવા અને અને જસમાની વાત સત્ય છે કે અસત્ય તે જાણવા પ્રયતનો કર્યા અને તેમાં પ્રભુ કૃપાએ મ્હને સફળતાની પ્રાપ્ત થઈ.

થોડાક વખત પર હું એક નાના ગામમાં ગયો હતો જ્યાંથી

મને ૧૮૫૨ નો જુનો ઇતિહાસ મળ્યો જેમાં સતી જસમાનું વૃતાંત પ્રાપ્ત થયું.

ઉત્સાહ પૂર્ણ તે વાંચ્યું, અને અને જનતાના ચરણે આ સત્ય બીના રજુ કરવાનું મ્હને મન થયું પણ જ્યાં એકે પુસ્તક મારૂં પ્રગટ ન થયું હોય ત્યાં હું જનતાના ચરણે આ પુસ્તક શી રીતે ધરી શકું ?

છેવટે પ્રભુની અથાગ દયાના કિરણો મારા પર પડ્યા અને હું અત્યાર સુધીમાં જનતાના ચરણે યથામતિ પુસ્તકો મુકી ગયો છું તેનો ક્રમવાર ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે.

મારૂં પ્રથમ ગુચ્છ તે " ચંપા શેઠાણી " તેના માટે અત્યાર પહેલાના પુસ્તકમાં લખાણ લખી ચૂક્યું છું.

ત્યારબાદ " આબાદ ડીટેકટીવ " તેમાં પણ મ્હને મારા પ્રયાસમાં પ્રથમજ લખેલા પુસ્તકમાં ઠીક સફળતા મળી.

એક વરસનું બાળક કેવું હોય ? જન્મતા વારજ બાળક ક્યાંથી પરી પૂર્ણ થાય ? રડતું બાળક ત્યાર પછીજ કંઇક બાળકની વૃત્તિમાં આવે. !

તેવુંજ કાલું ઘેલું મારૂં પુસ્તક તે " આબાદ ડીટેકટીવ " જગતનો ક્રમ આગળ વધતો જાય છે તેમ તેમ મારા પુસ્તકોમાં પણ કાંઇક સારો ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કરી ચુક્યો. ને તે પ્રયત્નના પરિણામેજ " ચંપા શેઠાણી " કાંઇક પ્રતિષ્ઠા પામી. ને તેમાં કેવળ દીનદયાળુની અથાગ દયા! તેના અથાગ કિરણોનો મારી પર ધોધ પડ્યો.

ત્રીજુ પુસ્તક " ગુણસુંદરી " આ પુસ્તક પ્રગટ થયા પછી મારા મિત્રોમાના ઘણાએ મ્હને સંબોધન આપ્યું કે તમો સ્ત્રીઓનાજ વિરતાભર્યા દાખલા કેમ આપો છો ?

સ્ત્રી ઉપર હીંદુ સમાજ ક્રૂર થયા છે. નિર્દય રીતે વર્તે છે ! સ્ત્રીઓ એટલે છોકરા જણવાનું સાધન માનનાર પુરૂષ સ્ત્રીઓની વિરતા વાંચે ! તો તેના યત્ કિંચીત્ પણ બુધ્ધિ બદલાયા તેમ મારૂં નો નમ્રપણ હઠીલાઈભર્યું માનવું છે.

અને તેજ માન્યતાના આધારે મેં સ્ત્રીઓના દાખલા ગુજરી આગળ ધરવાનો પક્કો વિચાર કર્યો છે. અને ઇશ્વર કૃપાતો કરતોજ રહીશ.

સતી જસમા ઓડણનું નામ તો દરેક વાંચક જાણે છે. તે પ્રમાણે હું તેનું સત્યપૂર્ણ જે જીવન વૃતાંત નો અમુક ભાગજ પ્રગટ કરી મારી ઇચ્છા સંતોષ કરૂં છું.

જસમા, ઓડણ જાતની હતી છતાં પણ તે શીયળની કિમ્મત સમજનાર હતી તેમ તો તમારે કબૂલ કરવું પડશે. આજ ભલે તેનું નામ સીતા તારા મંદોદરી અને દ્રૌપદીની હારમાં ન આવે પણ તે તેમના જેવીજ સતી હતી.

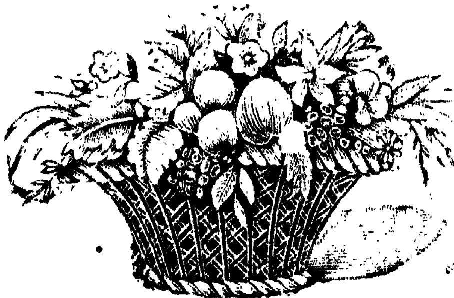
માણભટ્ટેએ સીતા આદિ સતિઓને જાહેરમાં મુકયા, તેના ગુણ ગાયા જયારે જસમાના ગુણો ગાનાર કોઇ ન નીકળ્યું. આજ તેનો ગુણ ગાનાર પ્રહલાદ બહાર આવ્યો છે. પ્રભુકૃપાં !

આવી ઇતિહાસ સાક્ષી વારી વાતોમાં જુઠાણું તો નજ નભે ?

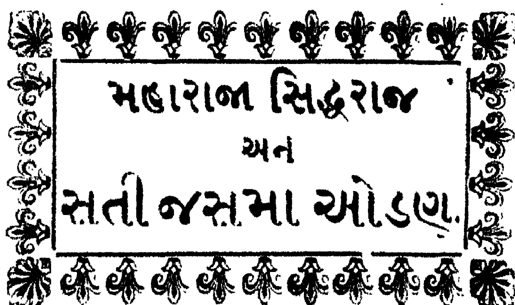
આખો ઇતિહાસ વાંચી ત્રણ માસ પછી જસમા લખાય છે એટલે તેની કલમનો રસ આમાં નહિ આવે ! તેની વિરતા મારી કલમનીજ આવશે.

છેવટે જગનિયંતા દયાળુ પાસે પ્રાર્થના કરી તેના ચરણ કમળમઃ મસ્તક નમાવી વિરમું છું.

રામનવમી. ૧૯૮૨ ખાડીઆ. ગોલવાડ અમદાવાદ	}	લી. સાહિત્ય રસીકોનો "પ્રહલાદ" દામોદરદાસ બ્રહ્મભટ્ટ.

પ્રકરણ પહેલું.

વંશ પરિચય— પ્રજામાં ત્રાસ.

ઈતિહાસ પ્રીય વાંચકો જાણતા હશે કે પાટણ—વલ્લભીપુરના મહારાજા જયશિખરી-ભુવડના હસ્તે મરાયાબાદ તેની સ્ત્રી રૂપસુંદરીથી વનમાં પુત્ર અવતર્યો તે તેજસ્વી પુત્ર વનમાં અવતર્યો તેજ કારણે તેનું નામ વનરાજ પડ્યું.

સુરપાળ તેના મામાની અપૂર્વ સ્હાયથી તે આગળ વધ્યો. ભુવડની પુત્રી મીનળદેવીની પંડણી લઇ ભુવડના સેવકો ગુજરાતનાં જંગલોં વટાવી જતા હતા તેવામાં તે પંડણી લુંટારાઓએ લુંટી લીધી અને વીલા મુખે તેઓ ભૂવડ પાસે આવ્યા.

ભૂવડ ! લોભી ભૂવડ જેણે જયશીખરીના પ્રધાન સાળા સુરપાળને યુદ્ધ સમયે ફોડવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યાં પણ ન ચાલ્યો આથી તેના ઉપર દુ:ખોનો વાદળ વરસાવનાર ભૂવડ પોતાના માણસો પર ક્રૂર થયો. નિર્દોષ સિપાઇઓ રામશરણ થયા.

અને લુંટારા મીનળદેવીની મીલ્કત લુટનાર બીજા કોઇ નહી પણ વીર વનરાજના માણસો હતા

વનરાજ જ્યારે ઉમ્મર લાયક થયો અને પોતાની રાજધાની સ્થાપવા વિચાર કર્યો ત્યારે તેણે ભરવાડની મદદ લીધી. અને જગ જાહેર વાત છે, કે તેમણે પ્રભાસ પાટણ નામના નગરની રચના કરી પોતાની રાજધાની ત્યાં સ્થાપી વનરાજ વનનો રાજા મટી ત્યાંનો રાજા થયો.

ત્યારબાદ વનરાજના વંશજોમાં અનુક્રમે મુગરાજ ગાદી પર આવ્યો મૂળરાજ મૂર્ખો અને દારૂડીયો હતો. અને દારૂનું વ્યસન હોવાથી નીશામાં ચકચૂર બનીને તેણે પોતાનું રાજ્ય પોતાના ભાણેજને લખી આપ્યું. સવારે ભાણેજે રાજ્યપરનો પોતાનો હક્ક માંગ્યો પ્રાતઃકાળે મૂળરાજ નશા વગરનો હતો અને રાજ્ય માંગતા તેણે પોતાના ભાણેજને મૂર્ખો અને બેવકુફ ગણ્યો.

ભાણેજ કાંઇ મામાંથી જાય તેવો તો ન હતો રાત્રે ત્યાંથી પોતાના મામાના ઘરથી પલાયન થઇ પોતાના પીતાના નગરમાં ગયો

અને માણસો ભેગાં કરી. પોતાનું રાજ્ય-પોતાને આપેલું રાજ્ય-મુળરાજ ઉપર સ્વારી લાવી ને જીત્યો.

મૂળરાજ ક્યાં ગયો ? ક્યારે મરણ પામ્યો ને કોના હાથે તે વાત હજી પણ મળતી નથી પણ લોક વાયકાતો હતી કે મુળરાજને જંગલમાં સીંહના ભક્ષ થવું પડ્યું.

અને તે ભાણેજના વંશમાં સિદ્ધરાજ નામનો પ્રતાપી રાજા થયો મૂળરાજે પોતાના વખતમાં જે મીનારો બાંધવા માંડ્યો હતો તે મીનારો સીદ્ધરાજે પુરો કર્યો અને ત્યાં એક નગર વસાવ્યું જેનું નામ પોતાના નામપરથી સિદ્ધપુર પાડ્યું. હાલ સરસ્વતી નદીને કિનારે તે હયાત છે.

અને હજારો ધર્મીષ્ટ હિંદુઓ ત્યાં જાત્રાએ જાય છે વ્હોરાઓનું જોર વધુ છે.

સિદ્ધરાજનું રાજ્ય એટલે રામરાજ્ય ! સિદ્ધરાજ ધર્મીષ્ટ રાજા હતો કારણકે તેને એક દેવીની અતુલ મદદ હતી. અને સમ્રાટ કહેવાયો હોય તો તે દેવીની અથાગ સહાયતાથી,

જ્યારે જ્યારે સિદ્ધરાજ યુદ્ધમાં જતો ત્યારે તેની આગલી રાત્રે દેવી સ્વપ્નાવસ્થામાં સિદ્ધરાજ જોડે વાતો કરતી સિદ્ધરાજ તેને યુદ્ધની વાતો પૂછતો દેવી તેને તમામ પ્રશ્નોના ઉતર આપતી.

સીદ્ધરાજને ચેતાવવા જેવી ચેતવણી પણ આપતી. ને ઘણી વખત દેવી સીદ્ધરાજ ને કહી ચુકી હતી કે “ જ્યાં સુધી ત્હારી દાનત પાક હશે, ત્હારા મનમાં નીચ વૃતિ પેદા નહિ થાય ત્યાં સુધી ત્હારો વાંકો વાળ પણ કોઇ કરી શકનાર નથી.”

અને સીદ્ધરાજ તે પ્રમાણેજ વર્તતો અને તે પ્રમાણે જ્યાં સુધી વર્ત્યો ત્યાં સુધી તેની પ્રજા સુખી થઇ પ્રજા તેને દેવનો અવતાર

માનવા લાગી. તેને પૂજવા લાગી. પાટણની સુંદરીઓ તેની તસ્વીરોને ફુલડા ચડાવી ઓવારણાં લઈ પ્રભુને પ્રાર્થની કે " દીનદયાળુ ! અમારા પ્રતાપી માહારાજા સીદ્ધરાજ ઘણું જીવો તેમનું રાજ્ય અમર તપો ! રામચંદ્ર જેવા પ્રભાવશાળી થાય ! અને તેમના વંશજોની વૃદ્ધિ વધો ! "

અને પ્રભુની જ્યાં સુધી ઘાટ મહેરબાની રહી તેના રાજ્યમાં માગ્યા મેઘ વરસે! આનંદમય દિવસો પ્રજા ગાળવા લાગી.

એક વખત પાટણ રાજ્યમાં વરસાદ બરોબર પડયા છતા પણ તીડના ટોળા ખેતરમાં ફરી વળવાથી પાકેલા પાકને સખ્ત નુકસાન થયું. પ્રજામાં ત્રાસ વરતાયો દુષ્કાળની આગાહી ના પડધા પાટણની પ્રજા પર અથડાવા લાગ્યા.

મહારાજા સીદ્ધરાજે પાકને ફરીથી નવું જીવન આપવા માટે પ્રભાસપાટણની નજીક વહેતી રમ્ય સરિતામાંથી નહેર કહાડી ખેતરોને પાણી આપવ માંડયું. પણ પાક શફળ ન થયો.

રાજ્યના માણસો ઘણી વખત ઇનામની લાલચે પ્રજાને કનડી નાંખે છે રાજા આપણા ઉપર પ્રસન્ન થશે તો આ ઇનામ મળશે આમ થશે તેમ થશે આમ તર્ક વિતર્ક ઘડતાં રાજ્યના માણસો ઘણી વખત અનર્થ ભર્યું શરમ ભર્યું વર્તન કરે છે ને તેથી તેમાં તેની ધારણા કરતાં કાંઇ ઉલટું પરિણામ આવે છે તે રહેવું પડે છે. ઘણી વખત રાજાનો પ્રકોપ તેની પર પડે છે ને તે વ્હોરી લેવો પડે છે. માનીતા થવા જતાં સદાને માટે અણમાનીતા થવાનો, પ્રસંગ પણ આવે છે આ વખતે તે નતો રાજ્યનો કે નતો પ્રજાનો આવા બૂરા હાલ થાય છે.

અને તેવીજ રીતે સિદ્ધરાજના એક માણસે મ્હેસુલ ઉઘરાવવા માંડયું પ્રજામાં રાજા પ્રત્યે અણગમો ઉભો થયો અવિશ્વાસનું વાતાવરણ જામ્યું પ્રજા આવા દુષ્કાળના વખતે નાણાં કયાંથી કાઢે ?

જોરાવર નામના રાજપુતે પ્રજા પર વધુ હુમલા કરવા માંડયા એક પ્રખ્યાત ગામના પંચાતીયાની ઈજ્જત તેણે લેવા માંડી. તેની પાસે દાણ ભરવાના પૈસા ન હતા. બલમાનસાહથી કહ્યું કે " અન્નદાતાર ! માફ કરો ! પાસે પૈસા નથી. વરસાદ આશાલ આવ્યોનથી તે આપ કયાં નથી જાણતા ? વળી હમારી સ્થીતી પણ કાંઈ આપનાથી અજાણી નથી તો કૃપા કરી બાપુને કહેજો કે દાણ લેવાનું આ સાલ મોકુફ રાખે ? બાપુતો ગરીબના શીરતાજ છે ! દયાળુ છે! બાપુના દીલમાં જરૂર દયા ઉદ્ભવશે. ? "

" અરે ! જા ! જા ! એમતે કાંઇ દાણ છોડી ન દેવાય સમજ્યા કે ! વરસાદ વરસે કે નહિ ? તેમાં અમારે શું ગઇ સાલ વરસાદ વરસ્યો પણ તમે કાંઇ હમને પણ યાદ કર્યો. અમને ભૂલી ગયા તો પછી અત્યાર સુધી તમારોવારો હતો હવે અમારો આવ્યો ગમેતે કરો ! કાળા ચોરાના પૈસા લાવો ! વ્યાજે લાવો પણ રાજ્યની દાણ તો તમારે પુરી કરવાની રહી ! તમારા માટે કાંઇ રાજ્યની તીજોરી તળીયા ઝાટક નહિ થવા દઇએ સમજ્યાને ! માટે મહેરબાની કરી દાણ ભરીદયો નહિતો હમારે તમને નાહક જેલમાં મોકલી હેરાન કરવા પડશે તેનાથી શું ફાયદો ? "

જોરાવરે દમ પૂર્વક હાંકવા માંડયું ને દાણ કઢાડવાના કલાજો રાજાની અજાણમાં અજમાવવા માંડયા. જોરાવર રાજપૂત અને આ પટેલીયાને આગળ પણ ખટપટ થઇ હતી તે ખટપટ ફક્ત દાણા માટેની હતી.

પટેલીયાના ખેતરમાં જુવાર ઘણા સારા પાક્યા હતા. જોરાવર આ વખતે ખેતરની આકણીમા હતો ને તેણે મહારાજાથી છાનો કેટલાક દાણા જોરાવર પાસેથી મેળવ્યા હતા. પણ આ વરસે તેનો ન આપ્યા તે અંટસ જોરાવરને સાલ્યા કરતી હતી. વૈર લેવાના વિચારો રાત દિવસ તેના દીલમાં ઉભરો લાવતી હતી, ને તે આજ મળેલી તકનો બરાબર ઉપયોગ કરવા માંગતો હતો.

" પણ મેં તમને પહેલાં દાણા નોતા આપ્યા સ્થીતી મારી સારી ન હોય કે મારે દાણાની ઘણી જરૂર હોય તો મારે તમને કયાંથી અપાય ? કાંઈ બારે અને ચારે દરેક જણના સરખા ઓછાજ જાય છે ! માટે જોરાવરજી તમે આ સાલ કૃપા કરીને દયા કરો ! પ્રભુ કલ્યાણ કરશે. ! અમારા ગરીબોની આંતરણીનો આશીર્વાદ કોઈ દિવસ ફળશે ? " પટેલ તો કરગરતોજ રહયો " ગમે તે કર ! પણ હું સાંભળનાર નથી ? " જોરાવર રાજપૂતે જણાવ્યું.

" બસ આવા પત્થર હૃદયના થતાં જરાપણ દયા ન આવી! જરાપણ રહેમ નહિ લાવો પ્રભુ ખાતર ! હમારા નાના બાળકો ! અમારા પ્રાણુ પ્યારા ઢોર ખાતર તો દયા લાવો ? પ્રભુ આપને ત્યાં આપે ! રામ આપના હૃદયના વસે તો મહેરબાની કરો ! તેના તરફ દીનતા ભર્યા મુખે બે હસ્ત જોડીને ઉભો રહયો.

પટેલની પાછળ આખા પાટણના ખેડુતો ઉભા ઉભા આ હૃદય પૂર્વક દ્રશ્ય ભગ્ન હૃદયે જોઇ રહયા હતા. જોનારનું હૃદય બળતું થતું હતું પણ શું કરવું તે કોઇને સુજતું ન હતું ખેડુતવર્ગ ઘડીમાં પટેલ તરફ તો ઘડીમાં જોરાવર તરફ જોઇ રહયો હતો.

તેમના એક એકના મુખો ઉદાસ હતા. ગમગીનીમાં ભરાયા

હતા. કોઇના મ્હોડામાથી કાંઇપણ ઉદગાર સંભળાતો ન હતો, જોરાવરના કૃત્યો તમામ ત્યાં જોઈ રહ્યા હતા. હમણાં શું કરશે ! સિપાહીને બોલાવી જેલમાં નંખાવશે ! આબરૂદાર પણ ગરીબ ખેડુત વગરનો થશે. જેલમાં જશે આમ વિચાર તરંગો દરેકના મનમાં ઉદભવતી હતી.

" અરર તમે નહિ દયા કરો ? તમારે ચરણે પડું છું ! " આમ તેણે પગમાં પડતો તે બોલી ઉઠયો " ના તેં નરાધમને ક્રૂરતા ભર્યો જુવાબ આપી પોતાનું હૃદય પત્થર દીલનું છે તેમ જાહેર કર્યું અને વધુ ધમપછાડા કરવા માડયા.

જેમ જેમ જોરાવર રાજપુત વધુ નિર્દય થતો ગયો તેમ તેમ પટેલ વધુને વધુ કરગરવા લાગ્યા, પણ પત્થર હૃદયને વૈર લેવાનો પાકો વિચાર કરી સતાવવા આવેલો જોરાવર કયાથી પીગળે ?

" તો આપ ચાર દિવસ સબુર કરો ! હું કાળા ચોરના લાવીશ મારી બૈરીના દાગીના વેચીશ મારા પુત્રનાં ઘરેણાં ગીરો મુકીશ પણ તમારી રાજ્ય દાણ પુરી ભરી આપીશ આપ ધીરજ ધરજો ! " તેણે કરગરતાં અને વિનવતાં ચાર દિવસનો વાયદો કર્યો.

" વારૂ ચાર દિવસ ગયા બાદ હું આવી હાજર થઇશ, તે વખતે મને તમામ દાણ ચુકવી આપજો નહિ તો હું છું આગળ ! હવે તું કયાં જવાનો છું ? વૈરની વસુલાત હું બરાબર લઇશ ! તુંજ મારાપર રૂવાબ–અને કરડાગીમા બોલી ગયો હતો કેમ ? જો ત્યારે તેનુ પરિણામ ! હાલ શું થાય છે ! તારી દશા ! " તેણે પોતાનું વેર લેવાની અને વાયદાસર નાણાં નહિ આપો તો તેને વધુ સતાવવાની ધમકી આપતો તે નરાધમ બરાડી ઉઠયો. અને ધમપછાડા કરતો ત્યાંથી જવા લાગ્યો.

" સાહેબ ગઇ ગુજરી ભૂલી જાવ ! અને રંક પર મહેરબાની કરો ! "

તેણે વિનતિ કરતાં પાછળની થયેલી ભૂલો માટે માફી આપવાનું તેણે નમ્ર પણે કહ્યું.

" ભૂલી જઇએ કેમ ? વારૂ વિચાર કરશું અને પછી ભૂલી જવા પ્રયત્ન કરશું ! હાલ તો તું દાણ તૈયાર કરી રાખજે ! આમ કરી તે તુરત ત્યાંથી જતો રહ્યો ને મનમાં મલકાતો હતો.

" બાપુની રાજ્યગાદી હવે ફરવા બેઠી છે ! પ્રજામાં જે માન બાપુનું હતું તે માન હવે નહિ રહેશે ! " તેના ગયાબાદ એક ખેડુતે વાત કરી.

" ક્યાંથી રહે ? ખરો રાજકર્તાતો પ્રજા પાસે પૈસા ન હોય તે વખતે પણ તે દાણ માફ કરે ! તેજ ખરો રાજા તેજ પ્રજાનો માનીતો પીતા ! " બીજાએ પણ પોતાનો અભિપ્રાય રાજાના સંબંધી જણાવ્યો.

" હું વિચાર કરૂં છું કે સીદ્ધરાજનું રાજ્ય તે આપણને રામના રાજ્યનું ભાન કરાવતો હતો ! "

" હા તેતો ખરૂં ? અત્યારસુધી સીદ્ધરાજનું રાજ્ય રામનું ગણાયું છે ને લોક માને છે !" બીજાએ પણ જણાવ્યું. આમ સહુ પોતપોતા નો અભીપ્રાય રજુ કરતા હતા.

" હવે ? તેમાંના એકે પુછ્યું.

" હવે શું ? કપાળ ફુટયું ! વાડ વેલો ખાવા બેઠી છે ! આપણને જબરજસ્ત ઓથ હતી તેવા બાપુ આપણા ઉપર કોપ્યા ! પેલાએતો પોતાના હૃદયની જવાળા કહાડતાં કહેવા માંડયું તેના હૃદય-મા ક્રોધની લાગણીના પૂર ચડયા હતા.

અને એવા પૂર કોને ન ચડે ? ક્રોધની લાગણી કોને ન પ્રવર્તે પોતાપર સજા તરફથી હૂમલો થવા માંડ્યો, પોતાના શીરપર દુઃખો ના વાદળ ચડી આવ્યા હતા ! કોઇપણ રીતે પોતાનો બચાવ કરવાનો માર્ગ સુઝતો ન હતો ! ત્યાં શું કરે ?

અને વાંચક તમો પણ શું કરો ! તમારા દુઃખો તો તમોજ જાણો ! બીજા અનુભવી ક્યાથી જાણે ? અનુભવીજ ઓસડ આપે !

જે સિદ્ધરાજ માટે પ્રજામાં આશાના કિરણો હતાં. જે રાજાના રાજ્યને પ્રજા રામનું રાજ્ય માનતી ! જે વ્યવસ્થા પર, જે રાજા પર પ્રજાજનોએ સુખોના વિચાર તરંગોની ઇમારત બાંધી હતી. તે ભસ્મીભુત થઇ. આશા નિરાશાના અંધકારમય વાતાવરણમાં નિરાશા ના પુરમાં તેની આશાના કિરણો બળી ગયા અને નિરાશામાં પ્રજાજનોનું હૃદય ભાન થયું ચુર્ણ વિચુર્ણ થઇ ફના થવા બેઠું હતું.

અને તે બધો પ્રતાપ કેવળ જોરાવર રાજપૂતનો !

પ્રજાના દુષ્ટ કારભારીયોને લઇને પ્રજામાં રાજાની બેઅદબદો ફેલાય છે! પ્રજાની પ્રીતી સંપાદન કરનાર, રાજાના ગુણો બતાવનાર અવગુણો હોવા છતાં બાયલો અને નિર્બળ રાજવીને પણ થગાતન નાપૂર ચડાવનાર તે તેમના કારભારીઓ પર અવલંબી રહે છે ખરાબ મળતીયા રાજાનું નાશ કહાડશે, પ્રજામાં રાજાપ્રતિ અવિશ્વાસના વાતાવરણના કિરણો ફેલાવશે ! રાજાની માન પ્રતિષ્ઠા ઇજત આબરૂ તમામનુ લીલામ કરાવશે !

તેવા મળતીયા તેવા સલાહકારો–કારભારીયો પોતાના રાજ્યમાં ન હોય તે જોવાની રાજાની ફરજ છે. તેવા મળતીયા રાજ્યવૃક્ષને કોતરી ખાનારા કીડા છે–તેવા દુષ્ટ કારભારી રાખવાથી રાજ્યને મોટુ નુકશાન થશે રાજ્ય ફના થશે.

પ્રજાપ્રીય મહારાજા સીદ્ધરાજનું હૃદય આથી અણુજાણુ હતું પણ તેના તરફ પ્રજામાં અવિશ્વાસના વાતાવરણ નાં પૂર પ્રજાજનમાં આવી ગયા.

જે રાજા પ્રત્યે સ્ત્રીઓ પણ માનભરી નજરથી જોતી તે રાજા ની હાલ પ્રભુ પાસે પ્રાતઃકાળ અને સંધ્યા એ બે વખત કેવળ ફરી યાદો થતી ! ગમે તેમ વાતો થતી.

આજ સીદ્ધરાજપ્રતિ મહારાજા સમ્રાટ સીદ્દરાજ પતિ પ્રજાઅશંતુષ્ટ રહેવા લાગી. ખરેખર એક નીચ નરાધમ મળતીયાથી રાજ્યને કેટલું નુકશાન થાય છે, તે આપણે આગળ ઉપર જાણીશું ત્યારેજ ખબર પડશે હાલતો ખરી વાત છે કે—

મળતીઆ જો હશે લુચ્ચા તો જરૂર એ રાજ્ય વગોવાના.
રાજાની આબરૂ ને સહુ ખરે ધક્કો લગાવાના
પ્રજામાં ત્રાસ વર્તાવી અને મ્હાલી બહુ સુખો
દેતી કાંઇ શ્રાપ બહુ જ્યારે પ્રજા પર આવતા દુઃખો

એ હરામો, બદમાશો પોતે મ્હાલે ! લાંચને ખાતર ! પ્રજાને કનડે ! તેના પ્રતાપે તેમના તરફથી ગુજરતા અસિતમ અત્યાચારો રાજાની આબરૂપર, પાણી ફેરવવા પુરતા હતા ? રાજાની આબરૂનું લીલામ કરનાર: ખાય તેનુંજ ખોદનાર ? આવા નર પીશાચોને ધીક્કાર છે ? ફીટકાર છે ? હરામી શયતાનો ?

વખત વખતનું કાર્ય કર્યે જતો હતો. સવાર પછી સંધ્યા અને સંધ્યા પછી અનહદ અઘોર અંધકારમય ભીષણ રાત્રી: આવે છે.

ચડતી પછી પડતી એને પડતી પછી ચડતી. તેમ જગતનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો જાય છે. હજારો ભીખારીમાંથી પૈસાદાર ! અને પૈસા

દારો નાકારીમાં આવ્યા છે ! કુદરતની મહાન કળા કોઈ કળી શક્યું નથી ! તે કળી શકવા પામર પ્રાણી શું સમર્થ હતો ?

પ્રાત:કાલના ઉદયના ચીન્હો આસ્ટપસ્ટ જણાતા હતા. પૂર્વ કાશમાં ઉષા પ્રગટી અને લાલપીળા રંગના આથાઆપુરી આકાશને અબ્બાદીલ કર્યું પ્રભાકરની સ્વારીની છડી પોકારતા મરઘડા કુકરેકુક કરી પ્રજાને સૂર્યોદયની જાણ કરી પ્રજા ઉંઘમાંથી જાગૃત થઈ.

ધર્મીષ્ટ રૂષીમુનીઓતો ક્યારનાય પોતાના કાર્યથી પરવારી સંધ્યા કરી અને આત્મજ્ઞાન મેળવનાર રૂષિઓ પ્રભુની માળાના મણકા ફેરવી રહ્યા હતા.

પ્રાતઃકાળ થતાંજ આજ તેનો વાયદો પુરો થવાથી પટેલને ચીંતા થવા માંડી જેનો મનુષ્યને ભય હોય તો પ્રથમ આવીને ભેટે તે જગતનો કુદરતી નિયમ છે. તે મુજબ પેલો જોગાવર રાજપુત ત્યાં આવી પ્રાત:કાળમાંજ ઉઘરાણી કરવા લાગ્યો. પટેલતો ઝંખવાણા પડી ગયા હવે શું કરવું ? વાયદો આપ્યા પ્રમાણે હજી સુધી નાણા મળ્યા નથી ? ક્યાંથી મળે ! જ્યાં દુકાળનું વાતાવરણ હતું રોકડો પૈસો પણ ન મળે ત્યાં દાણના રૂપીઆ શી રીત મળે ?

પટેલના મુખ ઉપર થતા ચીંતા જનક અવનવા ફેરફારોથી તેની ચીન્તા નાણા નહિ મળવાની તુરતજ જોરાવર રાજપુંત સમજી ગયો ને તેણે તમામ બિના સમજી હવે તેને બરાબર સતાવવો આવો મનસુબો ઘડીને તેણે નાણાંની ઉઘરાણી કરવા માંડી !

"કેમ વાયદો પૂરો થયોને ?"

"હા ! આપજી પણ મહેરબાની.....

" પણ કે બણ ! કાંઇ આલવાનું નથી માટે રૂપીઆ ધરી દે ! તેણે ક્રૂરતા દાખવતાં કહેવા માંડયું પણ પેલો ગરીબ પટેલ દીનતાપણે નમ્રતાથી નમીજ રહ્યો હતો.

" હરી ! કૃપા કરો ! હું અને મારા છોકરા આપને આશી વાદ દઈશું ! "

" મારે ન જોઇએ ! તેવા કાલાવાલા ! મ્હને તો દાણ આપી દ્યોને એટલે બસ !

" પણ બાપજી ક્ષમા કરો ! "

" એટલે ! હવે તમારા વાયદા નહિ ચાલે માટે હવે આજ તો રૂપીઆ આપી દ્યો ! મને ખોટા બોલ ધક્કા ખવડાવીને નાહક હેરાન કર્યો ! "

જોરાવર રાજપુત ગુસ્સાપૂર્ણ અવાજે બોલ્યો.

પાછા આવા અવાજો સાંભળીને આખા ગામના ગરીબ ખેડુતો ભેગા થયાંને ત્યાં ટોળુ જમા થયું રાજપુતના પાટા તો વધતા જતા હતા આથી પટેલ તો શરમાયો ! ને શરમના આવે ! "

" જો આજ તારે દાણ ન આપવી હોય તો ચાલ મારી જોડે જેલમાં ."

ને જેલનું નામ સાંભળતાં બલબલાની કંપારી છુટે તો પછી પટેલના શા ભાર ! જેલમાં જવું એટલે મરવા પડવું તેવી તે વખતની ભાવના હતી સત્ય બીના હોય છતાં પણ જેલના ભયથી ઘણી વખત તેવખતના માણસો રાજાને ફરીઆદ ન કરતાં.

જેલમાં જવું પડે તો મરવાનો પ્રસંગ આવે તે સારૂં તેમ

ધ્રુજતા ! યમનાદૂતો સારા પણ સરકાર-રાજ્યના દૂતોનું તેડું ભુંડું તેવી ભાવના તે વખતે પ્રચલીત હતી ત્યાં પટેલના શા ભાર ! પટેલ તો થરથરી ગયા ! પગ ધ્રુજવા લાગ્યા અને હવે મરણ હમણાંજ આવશે તેમ તેની નજર સામે ભયંકર દશ્ય તરવરવા લાગ્યું હમણાંજ પટેલ મરણના પંથે ચાલ્યા જશે.

"જાવ ! કૃપાકરી થોડી ક્ષણ રહીને આવો !" પટેલે કરગરતાં થોડીવાર પછી આપવાનો વાયદો કર્યો ને તેના બંન્ને સુકોમળ હસ્ત જોડીને પટેલ ઉભો રહયો.

"શું હજી પણ થોડી ક્ષણ પછી ? હું તમારો કાંઇ નોકર નથી સમજ્યાને ! માટે ગમે તેમ કરી ને દાણ તમારે અત્યારે ને અત્યારેજ ભરી આપવી પડશે ! હું થોડીક ક્ષણ તો શું પણ એક મીનીટપણ રોકાવાનો નથી ! હમારે હજી ઘણી જગ્યાએ દાણ લેવા જવાની છે !" જોરાવર રાજપૂત જેમ જેમ પેલા પટેલ નરમ થતો ગયો તેમ વધુને વધુ તીવ્ર કઠણ હૃદયી અને ઉતાવળીઓ બનતો ગયો. અને વધુને વધુ ઘાંટા પાડી ગામના લોકોને ભેગા કરીને ઇજ્જત લેવા લાગ્યો,

પટેલનેતો ગામના લોક ભેગાં થાય તો મરવું પડે ! આવો ઇજ્જતદાર માણસ પણ શું કરે જ્યાં નાણાના વખાં ! ઝેર ખાવાનો પૈસો પણ ન મળે ? ત્યાં સરકારી દાણ ક્યાંથી લાવી શકાય ! ને જોરાવર રાજપુતને આપી શકાય !

"બાપુ તમને પગે લાગું છું ને આપ થોડીવાર પછી આવો તો સારૂં !" જોરાવર રાજપુતના અશ્રુ ભીની આંખે પગ ઝાલતા તેણે કહ્યું.

" જાવને જોરાવરસીંહજી તો થોડીવાર પછી આવજો ! તેમાં શું ? " ગામના બીજા ભેગા થયેલાઓમાના એકે તેમને જણાવ્યું.

" પણ તેમનો વાયદોતો પુરો થયો છે પછી શું ? કાંઇ ગુન્હેગારી કરી ! "

" ના બાપુ ! ના ! પણ હશે ! હવે થોડી ઘણ્ રહીને આવો દાણ જરૂર આપશે હવે તમને ધક્કો નહિ ખવડાવીએ ! પટેલ અને તેની સ્ત્રી સહિત આવી વિનંતિ કરવા લાગ્યા.

ઘણી વિનંતિને અંગે પટેલ પાસેથી જોરાવર રાજપુત ત્યાંથી આગળ વધ્યોને જતા જતાં પણ જેલની બાબતવાળી બ્હીક આપતો ને હમણા આવું છું તેવું સુચન કરતો ગયો.

પટેલ તાત્કાળીક પોતાના ઘરમા ગયા સ્ત્રી પાસે ઘરેણા માંગ્યા. પણ પોતાના પીયરના દાગીના વેચવાનું સ્ત્રીએ સાફ ના કહ્યું ઘણો કરગરયો પણ સ્ત્રી એકની બે ન થઇ તે નજ થઇ !

આર્ય દેશની બાળા પતિ વ્રતા હોવીજ જોઇએ તેમ તો ન હતુંજ પોતાના કુટુમ્બની ખાતર પોતાની જાત વેચનાર તારા જેવી બધી સતીઓ ક્યાંથી પ્રગટે ? હજારોમા એકજ નીકળે છે !

" જો હું જીવતો હઇશ તો આવતી સાલ દાગીના નવા ઘડાવીશું પણ દાણવાળાને આપવા આપણી પાસે પૈસા નથી ને તે જેલમાં લઇ જશે તો ! માટે થોડાક દાગીના આપ તેના નાણાં લાવી તેનું દેવું પતાવીએ ? " પોતે પોતાની સ્ત્રીને જણાવ્યું.

" તમે ગમે તેમ કરો પણ હું કોઇ દિવસ મારા પોતાના પીયરના દાગીના તમને આપી હું બાઇડી થાઉં તે કદી પણ બનશે

નથી ! " તેની સ્ત્રીએ ચોકખો નકારમાં જુવાબ આપ્યો. આ જુવાબ આપતાં તે વધુ તીક્ષ્ણ બની હતી.

" તો શું તું ઇજ્જત જવા દઇશ ! મ્હને દાગીના નહિ આપે ? "

" એ કદીપણ બનનાર નથી ! કહેનાર હોય તે કહી ગયા ? "

" સારૂં તમે બ્હાર જાવો હું..." પોતે હુકમ આપ્યોને તમામ બહાર ગયા.

પટેલે અંદરથી બારણું બંધું કર્યું અને બગલ હુઇયે કુવાનું દોરડું હાથમાં લીધું પીઠ ઉપર નાંખ્યું અને ગાળો કરી પોતાના ગળામાં ઘાલ્યો. અને જોત જોતામાં તેણે પોતાના હાથ ખેંચી પોતાના જીવને આ દેહ છોડી જવાની આજ્ઞા આપતા હોય તેમ જણાયું. બીચારા ઇજ્જતને ખાતર જેલના ભયથી અને નરાધમ જોરાવર રાજપૂતના ત્રાસથી કંટાળી તેણે આત્મઘાત કર્યો ! જીવનપર ફીટકાર વરસવા લાગ્યો.

બ્હાર સ્ત્રી અને છોકરા રાહ જોઇ રહયા હતા. પાંચ મીનીટ થઇ દશ મીનીટ થઇ અડધો કલાક થવા આવ્યો પણ અંદરથી દ્વાર ન ઉઘડયા તે નજ ઉઘડયા. કયાંથી ઉઘડે ? અભાગી પટેલ તો જીવન દોરી તોડી કયારનાય ઇશ્વરના દરબાર તરફ પ્રયાણ કરી ગયો હતો.

જોરાવર રાજપૂત એટલામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને પોતાના નાણાની-દાણાની ઉઘરાણી કરવા લાગ્યો પણ ત્યાં કોઇ ન હતું.

" પટેલ તો અડધી કલાકના બારણું બંધ કરી અંદર છે. હજી બહાર અવ્યા નથી ! " તેની સ્ત્રીએ જુવાબ આપ્યો. છોકરા ત્યાં ટળવળતા હતા.

" હજી અંદર છે ? તારા અંગ પરના દાગીના છે તેમાંથી ત્રણ દાગીના આપ એટલે તારા પતિની દાણ પુરી થશે ! પછી ભલે તે અંદરજ પુરાઇ રહે ! તેની સ્ત્રી પર નજર પડતાં તેના દાગીના માટે આપવા. અને પતિની દાણ પુરી કરવા તે નરાધમે જણાવ્યું.

" બા- બાપા તો લટકે છે ! " બારણાની ફાટમાંથી નજર નીહાળતા પેલા છોકરાએ બૂમ મારી !

" હેં લટકે છે ! આપઘાત કર્યો હશે ! " ત્યાં બેઠેલા માણસે જણાવ્યું.

પટેલની સ્ત્રી કલ્પાંત કરવા લાગી. ત્યાં ભેગાં થયેલા માણસોએ બારણા તોડવા માંડયા. પોતે આપઘાત કર્યો આપઘાત કર્યો તેની બુમ આખા ગામમાં પડી. આખું ગામ કલ્પાંત કરતું જોરાવર રાજપૂતને તો વળી કોઈ કોઇ તો સીદ્ધરાજને ગાળો દેતું.

મહારાજા સીદ્ધરાજપર શ્રાપોના અંતિમ વરસાદ વરસવા લાગ્યા તે કેવળ જોરાવર રાજપૂતના અધમ આચરણથી.

આવા આવા આત્મહત્યા એ, પ્રજાપર વરસતો ત્રાસતો અતિંમ વરસાદ વરસવા લાગ્યો ત્યાં વરસાદ મેઘરાજા ક્યાંથી આવે ! પ્રજાપર રાજાના હરામી મન્તીઓ પ્રજાને રંજાડે પ્રજાપર ત્રાસના વાદળ લાવે ત્યાં પાણી પણ ક્યાંથી હોય ?

પ્રજાના શ્રાપે નદીઓના પાણી સુકાયા. પ્રજાપર આ નવું આફતનું મંડાણ થયું.

જે નદીઓમાં, જે તળાવોમાં પાણી હમેશાં કાળ ઉન્હાળામાં

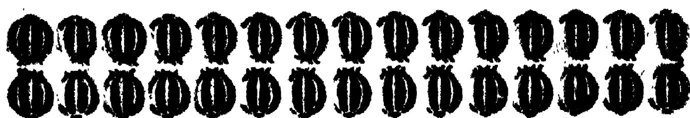
પણ અખંડ રહેતા તેજ વળાવો, તેજ નદીઓમાં અત્યારે કાગડા ઉડતા અને પાણી સુકાય તેમા કોના દોષ ? નીર્દોષ પ્રજા પર જુલ્મ વરસાવી પ્રજાની આંતરડી કકરાવી પ્રજા આબાદીની આશા રાખવી તે ફોગટ નહિ ? તેવી આશાઓ ફકત તરંગો નહિ ! આકાશ કુસુમવત અને વિચાર તરંગોજ નીવડે !

મહારાજા સિદ્ધરાજ જોગાવરસીંહ રાજપુતની કર્મોથી હજી અજ્ઞાતજ હતા ! પ્રજા પર તેણે કેવા સીતમો વરસાવ્યા છે તેની તે તે પ્રજા પ્રિય પણ દરબારમાંથી બહાર નહિ નીકળનાર રાજવીને કયાંથી ખબર હોય ?

રંગમહેલમાં રહેનારો સીદ્ધરાજ હજી આ બાબતથી અજ્ઞાન હતો પણ એ જરૂર તે બાબત જાહેર થવાની ' જોરાવર રાજપૂતનું શું થાય છે તે જોવાની દરેકને ઇચ્છા હતી !

આમ આપણે તેનો વંશજ અને પ્રજામાં ત્રાસ વાંચી આગળ વધીશું. ?

પ્રકરણ બીજું.

સ્વપ્નાવસ્થામાં

ભુ સૂર્યનારાયણ પોતાનો રથ ધીરે ધીરે પશ્ચિમ દિશામાં ઉતારી રહ્યા હતા. જતા જતા પણ આકાશમાંથી લાલ પીળા રંગના કિરણો પૃથ્વીપર ફેંકી રહ્યા હતા.! કોણ જાણે કેમ તે કિરણો હવે નિસ્તેજ અને નિર્માલ્ય સમભાસ આપતા હતા.

સંધ્યા પ્રગટી સૂર્યનારાયણ પોતાના રથ પોતાની કળાનુ તેજ સમેટીને ચાલ્યા ગયા. અને હવે અંધકાર આવવાની તૈયારીની આગાહી આપતી સંધ્યા પ્રગટી લાલ પીળાં ઓઢણાના સમેટી લીધા અને રાત્રી આવી અને ચોરતના મય પૂર્ણીમા પ્રગટી.

આ અમૃત મય કિરણો પાટણની તમામ પ્રજા આનંદથી લૂટી રહી. અને એ લૂટવામાં મઝા આવતી હતી. આખા પ્રભાસપાટણમાં જો કોઈપણ ખીન્ન હૃદયે શોકાતુર મુખે બેસી રહ્યું હોય ! આ આનંદની રાત્રિમાં શોકાતુર હૃદય હોય તો એકજ સ્ત્રી ! અને તે

પટેલાણી ! આ આનંદમય શાંતિના અમી ઝરણા સમા કિરણો પણ તેને શાંતિ આપતા. શીતળતાવાળો ચંદ્રમા પણ તેને ઠંડક આપતો ન હતો ? પટેલની સ્ત્રીના મનમાં હૃદયમાં પણ ઉકળાટ રહેલો હતો ! જીવનથી કંટાળી ગઇ હતી.

આંખોમાંથા, સ્ત્રી બીની આંખે અશ્રુની અસ્ખલીત વહેવડાવી રહી હતી. ગાળોને શ્રાપોનો આશીર્વાદ વરસાવી રહી હતી જીવન ઉપર ધીક્કાર અને ફીટકાર વરસાવી રહતી.

આખુ જીવન તેનું અસ્થવસ્થ થઇ ગયું. આશાના કિરણો જે પોતાના હૃદયમાં પુર જોશથી વહી રહયા હતા તે તમામ કિરણો આજ ભસ્મભૂત થઇ ગયા.

આપતિ અને દુઃખના વાદળ કોના શીર પર પડયા છે અને તે શાંતિથી સહન કરી રહયો છે ! પછી તો કુદરતે શીરપર નાંખ્યું સહયાજ કરવું ! તેમાજ ખરૂં સુખ રહ્યું છે.

ગામની ભાગોળે પ્રભાસપાટણની સ્ત્રીઓ રાસડા લઇ હતી, કુદરતીય આનંદ આપી રહયો હતો. સ્ત્રીઓના મસ્તકો પરથી ઘુમટા સરી જતાં હતાં સ્ત્રીઓ રાસડા લેવામાં મશગુલ થઇ હતી.

રાજા સીદ્ધરાજ આ સમયે પોતાની ગગન ચુમ્બીત અગાસી પર સ્ત્રીઓના રાસડામાં આનંદ માણતો હતો: તેના મનને પણ ઉદ્વેગ હતો, હૃદયમાં શાંતિનું કિરણ પણ ન હતું જે રાજા અહર-નિશ શાંતીમાં મશગુલ હતો તે રાજા આજ કાળાશમય મુખે નિરાશ અને ભગ્ન હૃદયે ત્યાં ફરતો હતો આજ તેના હૃદયમાં અશાંતિનાપુર ચડવાં લાગ્યાં

અને તુરતજ તેણે તાળી પાડી અને તાળીનો અવાજ થતાં

બાંદી આવી ત્યાં હાજર થઇ. બાંદીને હાજર જોઇ તેણે તુરતજ પોતાનો ડ્રેસ લાવવા હુકમ કર્યો અને આજ્ઞાપાલક બાંદી ત્યાંથી રાજા નો ડ્રેસ લેવા ચાલી ગઇ.

અને જોતજોતામાં હાજર થઈ. રાજા સીદ્ધરાજ પોતાના નગર-ના ચર્ચા અર્થે તુરતજ બહાર નીકળ્યો, અને પ્રથમજ ઉતાવળો ઉતાવળો તે ભાગોળે આવી પહોંચ્યો સ્ત્રીઓએ રાજાને આવેલા જોઇ વધુ જોસથી કાંઇક ઉલ્લાસપૂર્ણ હૃદયે ગરબા અને રાસડા લેવા માંડયા સ્ત્રીઓ ધમધછાડ કરતી ધરતી ધ્રુજવી રહી.

મહારાજા સિદ્ધરાજ આ દશ્ય ત્યાં જોઇ રહયા હૃદયને કાંઇક શાંતિ વળી અને પણ મન આરામ લેવા વિચાર કરવા લાગ્યો. તેનું બીજુ મન ત્યાં ઉભા રહેવા વિચાર કરવા લાગ્યો ને ત્યાં ઉભો રહયો.

સ્ત્રીઓ ગરબા ગારામાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી ગાઇ રહી હતી અને રાજા ત્યાંથી આગળ જવા પ્રયાણ કરી ગયો.

મહારાજા સિધ્ધરાજ ત્યાંથી પોતાના નગર જનોના દુઃખો જોવા અર્થે આખા નગરમાં ફરવા લાગ્યો ફરતાં ફરતાં તે પટેલના ઘર આગળ આવી પહોચ્યા.

ચાંદની પુર ઉલ્લાસથી દીપી રહી હતી. બાળકો તડકો છાંયડાની રમત રમી રહયા હતાં આનંદ અને ઉલ્લાસપૂર્ણ વાતાવરણ ત્યાં છવાઇ રહ્યું હતું મહારાજા સીધ્ધરાજ ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા હતા, પટેલની સ્ત્રી છુટી ધારાથી પડકાર કરીને રડી રહી હતી. રાજાને ગાળો દઇ રહી હતી, લોકો આશ્વાસન આપતાં ત્યાં ઉભા રહયા હતા.

તરગોના વિચાર વમળમાં ગુંથાતો રાજવી ત્યાં ઉભો રહયો હતો ને પોતાને પોતાના તરફથી કાંઇપણ ત્રાસમય વાતાવરણ પ્રાપ્ત

થયું નહતું છતાં પણ પોતાને થાપડે અને ગાળોના વરસાદ વરસાવે છે તેની પરસ્થીતી જાણવા વિચાર કર્યો.

રાજા ત્યાં વિચાર કરતો હતો લોકો આશ્વાસન આપવા ત્યાં ઉભા હતા પટેલની સ્ત્રી ત્યાં છુટા મુંખે રડી રહી હતી.

" શાંત થા ! બાઇ હવે રડે શું વળે ? જોરાવર રાજપુતના સ્હામે આપણા રાજવીને શા માટે ગાળો આપવી ! " તેમાંના એકે આશ્વાસન આપતાં જોરાવર રાજપુતનું નામ તેણે જાહેર કર્યું.

જોરાવરનું નામ સાંભળતાં રાજાની તર્કશક્તિ વધુ તીવ્ર થઇ ઘણી વખત જોરાવર વિરૂધ પ્રજામાંથી ફરિયાદ આવી હતી. આજ પણ જોરાવરની કાંઇ ન્હોંકાણના સમાચાર હશે તેમ ધારી સાંભળવા લાગ્યો અને તે ત્યાંજ ઉભો રહયો અને જોરાવરનું કાર્ય અણગમો ઉત્પન્ન કરવા લાયક હતું કે કેમ ? અને શા માટે આ સ્ત્રી કયા દુઃખે તેની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુની ધાર વહી જાય છે ? આ ગામના લોકો તે કયા દુઃખના ડુંગર તળે દબાયલી છે કે તે આશ્વાસન આપી રહયા છે.

" પણ ! બા !હવે શું કરીશ ! મારા છોકરા હજી નાના છે ! મારૂં પાલણ પોષણ કોણ કરશે ? મારા બાળકો રખડી રવડી મળશે ! હું અભાગણી ! " રડતાં રડતાં તેણે પૂછયું.

" પણ તારે દાગીના આપવા હતા ! "

" જો દાગીના આપ્યા હોત તો જોરાવરને છાણ મુકવત અને તેનો પ્રાણ બચત ! "

હા ! બા ! તે પણ ત્હારો દોષ ખરોજને ? "

" પણ મ્હને શું ખબર કે તે આવું કરશે ? "

" પણ નરાધમ જોરાવર તેને જેલમાં લઇ જવા તૈયાર થયો પછી ! "

" પછી ઇજ્જત કોને ન હોય ! "

" ઇજ્જત ખાતર તેણે આપઘાત કર્યો ! "

" બીચારાને આ સાતે ભવ અપઘાત કરશે ! "

" તેનું અકાળ્ગ્ણુ મૃત્યુ મને ખુબ સતાવે છે. ? મારી આંખો આગળ તે દ્રશ્ય તરવરે છે ! મને તેજ વધુ સાલે છે ! " રડતા રડતાં ચોધાર આંસુની ધારા વ્હેવડાવતી તે અશ્રુભીની આંખે તેણે પેલીની સામું જોઇ કહ્યુ.

" હોય ! હીમ્મત હારીને માણસ શું કરે ? ? "

" હા ! બા ! રાજાના કાને વાત જશે તો કાંઇ જોરાવરને છુટો મૂકનાર નથી તેમને વિશ્વાસ છે રાજા પ્રજાના હિત કારણે ગમે તેવી કડક શીક્ષા કરતા પણ ડરતા નથી " એકે રાજાના વખાણ કરતાં કહેવા માંડયું.

" રાજા ! રાજાતો ધર્મિષ્ટ છે ! અને દયાનો અવતાર છે ! "

" જરૂર તે તો આપણી વાત ! આપણાપર ગુજરેલા સીતમો ની કહાણી સાંભળી ત્યારે તે પણ કંપીત થશે ! ત્યારે ખબર કે તેમના અમલદારો પણ કેવા નરાધમ નીવડનારા છે ! "

બીજાએ જણાવ્યું

મહારાજા સીદ્ધરાજે આ વાત સાંભળી રાજપૂતના દોષો તેને ખબર પડયા જોરાવર રાજપૂત ઘણી વખત પ્રજાને પીતાડતો ઘણી વખત તેની ફરીયાદો રાજા સીદ્ધરાજના કાનપર આવી હતી. આ વખતે પણ તેણે કાંઇ એવુંજ કર્યું હશે ! પણ શું કર્યું છે ? તે જાણવા તેણે ખુબ પ્રયત્ન કર્યો અને આખરે પૂછ્યું.

" આ શું ! કેમ મરી ગયું ? શાથી મરી ગયું ! " ઉપરા ઉપરી તેણે ત્રણ ચાર પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા અને તુરતમાં પૂછતા રાજાને જોઈ તે સ્ત્રી ત્યાંથા ખસી ગઇ અને મહારાજાને આવકાર આપતી ત્યાં દૂર ઉભી રહી અને પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાને તૈયાર થઇ.

" મહારાજ ! જોરાવર રાજપૂતના ત્રાસે આનો નિર્દોષ પતિ મરણ પામ્યો.

પેલી સ્ત્રીએ તેની દુઃખદ બીના જણાવી.

" શી રીતે ! કયા ત્રાસે ? મહારાજાએ પૂછ્યું.

' દાણ માટે ? "

" દાણ માટે ! કેમ દાણ માટે શું ? " અજાયબ થતાં મહારાજા સીદ્ધરાજે પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો દાણની બીના સાંભળીને વધુને વધુ અજાયબ થયો.

" આ વરસની દાણ પટેલે આવતા વરસ આપવાનું કહ્યું !"

" પણ ક્યાંથી લાવે ? " પેલી સ્ત્રીએ રડતાં રડતાં કહ્યું

" બાપુ ! વરસાદતો આ સાલ આવ્યો નથી. તો પછી દાણ ક્યાંથી આપે ! આ સાલ ચોમાસુ ગયું છતાં તલાવમાં પણ પાણી નથી તો પછી પાક ક્યાંથી થાકે ? "

પેલી સ્ત્રીએ વિલાપ કરતાં જણાવ્યું

" પણ આ વરસની દાણ તો માફ કરી છે ! " મહારાજા સીદ્ધરાજે જણાવ્યું.

" હેં દાણ માફ કરી છે ! છતાં પણ મારા ભરથારનું નાહક મૃત્યુ ! હાય હું કમ ભાગ્ય મારા કયા જન્મના પાપે મારા સીરપર

દુઃખોનું વાદળ વરસી રહ્યું મેં અભાગણીએ નાહક મારા રાજવીને ગાળો આપી શ્રાપેનો વરસાદ વરસાવ્યો ! ધીક્કાર છે ! ધીટકાર છે ! મારૂં જીવન ! મારા જીવન પ્રત્યે મને તીરસ્કાર ઉપજ્યો છે ! ” તેણે જણાવ્યું.

“ ત્યારે શું પતિપર પેલું વેર લીધું તે ફક્ત હાણુ માટે ને જીવ લઇને ધરાયો ! ” બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું.

“ ધીકકાર પડજો ! તારા શરીરમાં કીડા પડજો ! તારો નીંવંશ જજો ! આવા પાપી ! હરામી મળતીઆઓજ રાજાનું સત્યાનાશ વાળવા બેઠા હતા ! રાજા પર નાહક ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો ! તે ભોજારા ! હરામી ! જોરાવર રાજપૂતના પાપે ! આજ રાજ્યમાંથી પાણી પણ સુકાઇ ગયા. પીવા પાણી મળતા નથી. ઢોરને અનાજ અને ચાળો મેળવવા ફાંફાં મારવાં પડે છે !

અને ખરેખર તેમજ હતું પ્રજાની આંતરડી કકરાવી મેઘરાજા સંપૂર્ણ આવે તેવી આશા ક્યાંથી રહે ? તળાવ અને સરોવરના પાણી તુરતમાંજ સુકાયા. રાજાના કાન પર પાણીની કાલ ફરીયાદ જાય તે પહેલાં પાણી સુકાવવાનું કારણ સીહરાજને મળી ચુક્યું.

“ હું બરાબર વેર લઇશ ! તેનો બદલો બરાબર આપીશ ! તમો કોઇ જાતની ઉપાધીમાં ન પડશો ! ” જતાં જતાં મહારાજાએ આશ્વાસન આપવા માંડ્યું.

અને રાજા ત્યાંથી જતો રહયો. સ્ત્રીઓ પાછળ પાછળ જોઇ રહી રાજાના કાને આ બાબતની ફરીયાદ થઇ તે જાણી પ્રજામાં આનંદ ઉલ્લાસ અપૂર્વ હતા.

...બાર ઉપર એ વાગવા આવ્યા હતા માણુસોનો અવર જવર કે પગરવ પણુ શાંત પડયો હતો. મહારાજા સીધ્ધરાજ આ વાત સાંભળી તર્ક વિતર્ક કરતાં પોતાના મ્હેલે આવ્યા અને પથારીમાં પડયા. આખી રાત્રી રાજપૂત જોરાવરના જુલ્મના દ્રશ્યો જોવામાં તેણે વીતાવી, પણુ આંખમાં નિંદ્રા ન આવી.

આમ નિંદ્રા ન આવવાથી તે પાછો ઉઠયો અને ખંડમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો ખંડમાં અવાજ સાંભળી મહારાજાની પટ-રાણી પણુ ઉઠી અને ખંડમાં કોણુ ફરે છે તે નીહાળવા શંકિત હૃદયે ત્યાં આવી.

" કોણુ ! મારા નાથ ! "

હા ! કેમ અત્યારે આપનું અત્રે આવવાનું થયું ?

" પણુ આપ શા માટે અત્યારે મધ્યરાત્રીએ પણુ નીંદ્રા ન લેતાં આમ તેમ આંટા મારો છો ? આપને ઉંઘ આવતી નથી ? " રાણીએ પૂછયું।"

" હા ! કાંઇક એમજ! મહારાજાએ ટુંકો જુવાબ આપ્યો.

" કેમ ! શરીર કાંઇ નરમ છે ? "

" ના "

" તો ઉંઘ શા માટે આવતી નથી ! " તેણે પૂછ્યું

" ઘણાં ઘણાં પ્રયત્નો કર્યા છતાં પણુ હજી આંખમાં નીંદ્રા આવતી નથી.

નજર સમક્ષ......

" શું કોઇ ભયંકર સ્વપ્નુ આવ્યું હતું. ! "

" ના પણુ જોરાવર રાજપુતના ત્રાસો મને સતાવી રહયા

છે. તેના કારણે પ્રજા મને ત્રાસ આપનારો માની ગાળો આપે છે. અને આપો નો વરસાદ વરસાવે છે ! "

" શું પ્રજાપ્રિય રાજવીને ગાળો ! "

" હા પ્રજા ઉપર રાજ્યના માણસો અસહ્ય જુલમો ગુજારે ત્યારે પ્રજા શું કરે ? " મહારાજા સીદ્દરાજને જણાવ્યું.

" એવો કયો સલાહકાર–કારભારી આપણા રાજ્યમાં છે ? "

" જોરાવર રજપુત ! "

" આપનો અંગ રક્ષક ? "

" હા પણ હમણા તો તેને ચીચોટી ઉપરનુ કામ આપવામાં આવ્યું છે ! "

" તેના ત્રાસો ! ભલો દેખાતો માણસ આમ શું એ થાય ! શું થયું ! તેતો કહો ? રાણીએ તેનું વૃત્તાંત–તેના ત્રાસો જાણવાના હેતુથી મહારાજાને પૂછ્યું.

" બીચારા નિર્દોષ ! પટેલીઆનો જીવ લીધો ! "

" શું તેણે ખુન કર્યું ? "

" ના ના પણ દાણ માટે ત્રાસ વર્તાવી તેને વગર વાંકે પટેલને આપઘાત કરવાની ફરજ પાડી. અને તે મરણ પામ્યો ! હવે તેના છોકરા ઓની દશા કહો આવા કારભારીયો મારે મારા રાજ્યમાં રાખવા કેમ પાલવે ? " મહારાજાએ જોરાવર રાજપુતના માણસોને તેના ત્રાસથી થયેલું મરણનું કારણ જણાવતાં તેને કેમ રાખવો તે વિશે રાણીની સલાહ પૂછી.

" પણ તેમાં મારી સલાહના કામની ? " રાણીએ જણાવ્યું

" કેમ શા કામની ? તમો મારા પ્રધાન છો સલાહના બાકાના

બે પૈડાં એક સ્ત્રી અને બીજો પુરૂષ તમે તો ખાસ અર્ધાંગના કહેવાય પછી શું સારા અને બુરા તમામ કૃત્યો સુખ અને દુઃખ એ તમામના તમો અર્ધા ભાગીદાર છો તમારી સલાહ તે મારે તો સોના ની છે સારી સલાહમા સુખ તમને અને મને બન્ને છે. બુરી સલાહમાં બુરી કૃતીઓમાં દુઃખના વાદળે મારા એકલા પર નહિ પણ તમારા અને મારા બન્ને પર પડશે તે વાત જરૂર માનજો " મહારાજાએ સ્ત્રીની સ્વતંત્રતા સ્ત્રી સલાહનો લંબાણ પણ વીચારવા જેવો ખુલાસો આપ્યો.

" નાથ મારી ભૂલ થઇ. "

" અને તે ભુલો આપની ભૂલો મારે સુધારવી પતિની ભૂલો સ્ત્રીએ સુધારવી અને સ્ત્રીની ભૂલો પતિએ સુધારવી તેજ જગતનો ન્યાય વાળો ક્રમ છે તો પછી તમે મને સલાહ કેમ ન આપો ? " રાણીને પોતાના બાહુપાસમાં લેતાં લેતાં રાજાએ જણાવ્યું.

" નાથ મને તો લાગે છે કે આપ મારી મશ્કરી કરો છો "

" ના ના દેવી તેમ તમો કદીપણ માનશો નહિ હું મશ્કરી કરનારો નથી પણ આપની સલાહજ પૂછું છું અને મને હિતાવહવાળી સલાહ આપવી તે આપની ફરજ છે " મહારાજા સીધ્ધરાજે જણાવ્યું.

" એમ આપ મારી સલાહ પૂછો તે વાત સાચી "

" જરૂર તેમાં શું શંકા ? "

" તો મારી તો માન્યતા છે કે આપ આવતી કાલે રાજસભા માં તેનો ન્યાય કરો ? અને તમામ કારભારીઓને તેની શીક્ષા આપી

દાખલો બેસાડો કે પ્રજારંજાડનાર–હરામીઓને આવી શીક્ષા થાય છે રાણીએ પોતાને યોગ્ય લાગતી સલાહ આપી.

" વારૂ આપની સલાહ માન્ય કરવા જેવી છે અને તે પ્રમાણે જ વર્તવા હું નિશ્ચય કરૂં છું આપ તે બદલ કોઈ જાતની ફીકર રાખશો નહિ. "

રાણીને તેને સલાહ માન્ય કરવાનું કહેતા રાણીના હર્ષનો પાર ન રહયો,

" તો આપ હવે થોડીક નીંદ્રા લો " રાણીએ બાહુપાસમાંથી છુટવા પ્રયત્ન કરતાં કહેવા માંડયું. પણ બાહુપાશમાંથી છુટવું તે મિથ્યા છે તેમ તેને જણાવ્યું

" હવે નીંદ્રા શું લઉં ? પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યા છે. "

" તો નાથ આજનો આપનો ઉજાગરો મીથ્યા છે.

" મિથ્યા કેમ ? આજ તો અગત્યના સમાચાર મેં મેળવ્યા છે આજ મારી પ્રજાપર પડતા દુઃખોનું મને ભાન થયું છે. મારી નીંદ્રા ભલે આજ મેં ન લીધી પણ મારી પ્રજાના દુઃખો જાણવા મને આનંદ થાય છે " મહારાજા સીધ્ધરાજે જણાવ્યુ,

પ્રભાતના કિરણો પ્રગટયા, ઉષાએ પુર્વાકાશમાં આવી લાલ પીળા રંગના સાથીયા પુરી આકાશના સ્વચ્છ વાતાવરણમાં સાથીયા પુરી આકાશને દીપાવ્યું, ધીમેધીમે સૂર્યનારાયણ પણ પોતાનો રથ આકાશમાં લાવ્યા અને પ્રજાના માણસો નીંદ્રામાંથી જાગૃત થયા. ઉદ્યમી લોકો પોતાના કામ ધંધે વળગ્યા.

ગરીબ ખેડુત પોતાના હળ અને બળદો લઇ ખેતર તરફ ચાલવા લાગ્યા. અને પોતાના ધંધે વળગ્યા. ઘરની અને ગાંમની ઓઓ કુવે

પાણી ભરવા પોતાના બેડા લઇ કુવે પાણી ભરવા ચાલી.

આ ઉદ્યોગથી ભરપુર દેખાવ આળસુ માણસોને ઉદ્યોગી ભાસતો હતો અને ઘણી વખત આળસુ માણસો પણ શરમાતા અને તે આળસ કરી બેસી રહે છે તે માટે પોતાની જાતને સરમાવતા. પોતા ઉપર ધીક્કાર વરસાતતા ? અને પોતાનું જીવન આમ એળે જાય છે તે માટે પોતાની જાતને શરમાવતા.

મહારાજા સિધ્ધરાજ નાહી ધોઇને પરવારી રાજસભામાં પોતાની સમય કરતાં પ્રથમ આવ્યો ધીરે ધીરે સભાજનો આવી પહોંચ્યા અને સભા જોતજોતામાં ચીકાર ભારાઇ ગઇ.

કેટલીક વાતોના ગપાટા કર્યા બાદ મહારાજા સિધ્ધરાજે જોરાવર રાજપૂતને બોલાવ્યો જોરવર રાજપૂતના પગ ધ્રુજતા હતા. અને ધ્રુજતા પગે તે બે હાથ જોડી હાજર થયો ને કરગરવા લાગ્યો દીનતા ભર્યા મુખે તેણે કહયું બાપુ શી આજ્ઞા ?

" કાલ તમે શું કર્યુ હતું ? "

" કાંઇજ નહિ ! અન્ન દાતાર ? "

" ઠીક આપણે કર નહિ લેવાનો કાયદો તમો ક્યારનો પાસ થયો છે તે જાણો છો ! "

" હા " તેણે જણાવ્યું.

" તમો કોના કર ઉધરાવવા ગયા હતા ! " રાજા સીધ્ધરાજ આ વખતે પુર્ણ ક્રોધમાં છે તેમ સર્વ કોઇને તેમના મુખ ઉપરથી લાગતું હતું અને મહારાજા સીદ્ધરાજનું મુખ પણ ક્રોધીત રીતે ભરાયું હતું ગુસ્સો રગે રગમાં ભરાયો હતો માથાથી પગ સુધી તેમને જાળ ચડી હતી.

તેવામાં ત્યાંના પટાવાળાએ અંદર આવી મહારાજાને નમન કરતાં કહ્યું.

" બાપુ પ્રજાના પટેલો આપની પાસે ફરિયાદ લાવ્યા છે ! આજ્ઞા હોય તો લાવું. "

" હા તેડતા આવો ! પ્રજા મારી પુત્ર સમાન છે ! પ્રજાની ફરિયાદ મારે સાંભળી ન્યાય કરવો તે મારી ફરજ છે છતાં પણ મારી અણુજાણુ બહાર મારા કારભારીયો મારા નામને ખુટો લગાડવાનું સાહસ શા માટે કરતા હશે તેની મને તો ખબર નથી ! " મહારાજા સીદ્ધરાજે પોતાનો ક્રોધ પોતાનો સાગરીતો કારભારીના પર કહાડવા માંડયો. કારભારીયો માહેમાંહે વાતો કરવા લાગ્યા કે " આ શું કોઈ દિવસ નહિ ને આજેજ કારભારી પર ગુસ્સે કેમ થયા હશે?"

" ઘણી વખત રાજપૂત જોરાવરનો વાંક આવે છે ! આજ પણ તેમજ હશે ! " બીજાએ જણાવ્યું

પેલો સીપાઇ પ્રજાના પટેલને તેડી લાવ્યો. પટેલોએ પાઘડી-ફાળીઆ ઉતારી રાજાને નમન કર્યું રાજાને આશીર્વાદ આપ્યા. સીદ્ધરાજે તેમને યથામાન બેઠક આપી અને તેમની ફરીયાદ સાંભળવા તૈયાર થયો.

" બોલો આપની શી ફરીયાદ છે ? " મહારાજા સીધ્ધરાજે પુછયું.

" અન્નદાતાર ! પ્રજાને પીવા પાણી નથી ! બાર ચોમાસુ જાય છે પણ પ્રજા પાણી વગર ટળવળે છે, પ્રજાના માણસો વરસે તળવળી રહે છે અન્નદાતાર ! આવું થશે તો પ્રજાના ઘણા જીવ જશે

માટે હવે કાંઇક સવડ કરો તો સારૂં ! " પ્રજાજનોના માણુસોએ મહારાજાને ફરિયાદ કરી.

" હેં પાણી ? પાણીની તાણ ! અત્યારથી શુ કરશું ? " મહારાજાએ પૂછયું.

" પણ બાપુ ભર ચોમાસામાં પાણી નહિ ત્યારે અજબ કિસ્સો આ શું ? આમાં કાંઇ ભેદ હોય તેમ જણાય છે કુદરતનો આપણી ઉપર પ્રકોપ વરસી પડયો હોય તે આ ઉપરથી સમજાય છે ? બાપુ મારૂ માનો તો પ્રજાને રંજાડનાર કોઇ નરાધમ નીકળ્યો હશે તે વીના આમ રાજ્યમાં ભર ચોમાસે વરસાદની હેલી તો હમણુાંજ થઇ ગઇ છે તે પહેલાં પાણીની તાણ આ શું. તપાસ કરો ? "

" આ નરાધમ નીવડયો છે! " રાજપુત તરફ આંગળી ચીંધી ને તેણે જુવાબ આપ્યો.

" કેમ જોરાવર હમણાં હમણા તું પ્રજાને રંજાડે છે. પ્રજાપર અપૂરે સીતમો શા કારણે વરસાવે છે. શું આપને પેટપૂર પગાર રાજ્યની તીજોરીમાથી નથી આપવામાં આવતો ? કે પ્રજાનું લોહી પી રાજાને બદનામ કરવા બેઠો છે ? " મહારાજા સીદ્ધરાજે પડકારીને જોરાવરને પુછયું જોરાવર તો શાંતજ ઉભો હતો કયા મુખે તે બોલે?

" કેમ કાંઇ બોલતો નથી ? "

" શું બોલુ બાપુ ? "

" પેટ ભરાય છે કે નહિં ? "

" ભરાય છે " તેણે નમનપ્રતાથી જુવાબ આપ્યો.

" તો શા માટે પ્રજાપર કુર રીતે વર્તન કરે છે ? " મહારાજાએ પૂછયું.

" મેં મારૂં વર્તન એવું હજી સુધી નથી થયું છતાં પણ આપની નજરમાં આવે તેમ ખરૂં ? " તેણે નમ્રતાભર્યા અવાજે જુઠ બોલતાં જણાવ્યું.

" એમ ! ત્હારો કાંઇપણ ગુન્હો નથી ? સાચુંજ બોલે છે ? "

" હા અન્નદાતાર ! સાચુંજ કહું છું ! "

" સિપાઇ ! " સીદ્ધરાજે સીપાઇને બોલાવ્યો.

" અન્નદાતાર ! " સિપાઇ કુર્નીશ બજાવી હાજર થયો.

" જાવ પટેલની સ્ત્રીને લઇને અહીં હાજર કરો ! "

" જેવી આજ્ઞા ! અને તુરતમાંજ તે ચાલ્યા ગયા.

પટેલના સ્ત્રીનું નામ સાંભળી જોરાવર રાજપૂતના હોશકોશ ઉડી ગયા. હવે મારૂં શું થશે ? આ વાત મહારાજાએ શી રીતે જાણી તે જાણવા તેણે પોતાની તર્ક શકિતને તીવ્ર કરીને મનને અનેક પ્રશ્નો પુછકા પણ મીથ્યા ?

" જાવ ! મારી પ્રજાજનો ! આવતી કાલ સવારથી પાસે વહેતી નદીમાંથી પાણી મેળવવા આપણે નહેર ખોદીને પ્રબંધ કરશું " મહારાજાએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને પ્રજાના માણસો પોતાને સંતોષ પણે જુવાબ મળવાથી ત્યાંથી તે નગરમાં ચાલ્યા ગયા.

" અને સીપાઇઓ ! જાવ તમે માણસોનો બંદોબસ્ત કરો ! કાલથી મજુરો કામ પર લાગે તેવો પ્રબંધ કરો ! " મહારાજાએ સીપાઇઓને મજુરોની શોધકરી ભેગા કરવાનું કામ સુપ્રત કર્યું. અને સીપાઇઓ ત્યાજ હાજર થઇ સલામ ભરીને ઉભા રહયા.

" વારૂ અન્નદાતાર ! " તેમના નાયકે જુવાબ આપ્યો.

આ વાતચીત ચાલતી હતી તેવામાં પેલો સિપાઇ પેલી બાઇને લઇ હાજર થયો. બાઇ રોતી કળકળતી ત્યાં આવી રાજાને પગે લાગી. રાજા એટલે તો પ્રજાનો પિતા ! પાલક !

" બાપુ ક્ષમા કરો ! કાલ હું ગાળો દેતી હતી તે બદલ દીલગીર છું ! "

કાંઇ નહી શીરપર આપતીના વાદળો ઘેરાય ' ત્યારે રોષમાને રોષમાં તમે ગાળો આપો તેમાં મારે ખોટું લગાડવાનું હોય ? મારા સેવકો અનુચરોજ જ્યારે અકર્મી નીકળે ! પ્રજાને ત્રાસ આપે ! ગરીબ પ્રજાનું લોહી ચુસે ત્યારે તમો ગાળો આપો તેમાં શું ? તમારો કાંઇપણ દોષ નથી ! બધો દોષ કોનો છે ? તે હું બરાબર સમજું છું ? " તેણે બાઇને ધીરજ આપતાં કહેવા માંડ્યું ને જોરાવર રાજપુત તરફ ફરીને પૂછ્યું " કેમ રાજપુત ! આ સ્ત્રીના પતિને શું હતું ? "

" કાંઇ નહી સાહેબ ! દાણમાં.........ગ.. ...તા......તે... ...ણે......આ......પ......ધા ......ત......ક...... યેં......તેમાં ...મારો શો દોષ?...........સાહેબ......મારૂ......ક......રો...... મારો એટ......લો......ગુ...ન્હો ! " તેણે થરથરતાં બીહતાં બીતાં પોતાના કરેલા કાળા કૃત્યો કબુલ કર્યા અને પોતાના કૃત્યો બદલ માફી માંગી.

" પણ પહેલા તું માનતો ન હતો ! હવે કેમ માનવા લાગ્યો ? તને દાણ માંગવાની પરવાનગી કોણે આપી હતી ? " મહારાજાએ ક્રોધે ભરાઇને પૂછ્યું

" કોઇએ નહી ? " તેણે જુવાબ આપ્યો

તો શામાટે તેં આ સ્ત્રીના ધણી પાસેથી દાણ માગી ! અને માંગીતો ભલે પણ એવો કેવો કેર વર્તાવ્યો કે બીચાચારાનો જીવ ગયો ! મહારાજાએ પૂછ્યું.

મેં તો ફકત દાણજ માંગી હતી ! તે સિવાય કોઇ પણ જાતનો ત્રાસ મારા તરફથી આપવામાં આવ્યો ન હતો ? " તેણે જુવાબ આપ્યો.

" તો તારા પતીને એ શીવાય બીજું કાંઇ દેવું હતું ? " મહારાજે પેલી સ્ત્રી તરફ આંખ ફેરવતા પૂછ્યુ સ્ત્રી પણ રડતી હતી.

" નાજી મારા પતિને તે સીવાય કાંઇપણ દેવું ન હતું ! વળી જે વખતે દાણ માટે જોરાવર ત્યાં આવી ધાંટા પાડીને ગયો પછી મારા પતિએ મારા દાગીના માંગ્યા તે મેં અભાગણીએ ન આપ્યા મને શું ખબર તે આપઘાત કરશે ? નહિ તો હું ના આપત ? " પેલી સ્ત્રીએ ભર્યું રૂદન કરતાં કહેવા માંડયું આખરે તેણે છુટે મ્હોડે રાજસભામાં રડવા માંડયું.

તેનું રૂદન જોઇ રાજા સીદ્ધરાજની આંખોમાંથી પણ ઝરઝરયા ભરાઇ આવ્યા અને ચારપાંચ આસુ ગાદીપર પડયા. આખી સભામાં પણ ગહન શાંતિ હતી ધણાની આંખોમાંથી અશ્રુ ઉભરાઇ જતા હતા.

" જાવ– આ નીચને ! ગામની ભાગોળે જઇ ઝાડ સાથે બાંધી સખ્ત માર મારો ને અર્ધ મરણ જેવો થાય પછી તરતજ એને ફાંશી દેજો ! મારા રાજ્યમાં આવા નરાધમો ન જોઇએ. મારા નામને, મારી કીર્તીને આબરૂને બુટ્ટો લગાડનાર ! જરા શરમ ન આવી ! હરામી કરી. પ્રજાને ત્રાસ આપતાં જરાતો વિચાર કરવો હતો ! સીદ્ધરાજના રાજ્યમાં લાંચ અને રૂશવત અને પ્રજાને

નકામી પીડા આપવામાં આવનાર નથી છતાં પણ પેટ ન ભરાતું હોય તો વધુ પગાર માગો પણ પ્રજાને શામાટે વગર કારણે રંજાડો છો નિર્દોષ પ્રજાના લોહીથી તરસ શીદ છીપાવો છો ! ”

મહારાજા સીદ્ધરાજ આ વખતે પુર જોસથી ઉકળ્યા હતા. આંખો લાલ પીળી થઇ રહી હતી. સીપાઇયો રાજપૂત જોરાવરને આજ્ઞાનો અમલ કરવા લઇ ગયા. હજી પણ મહારાજાની આંખોમાં ખુનની ખુમાશ ભરાઇ હતી. ક્રોધાગ્ની તેમની આંખોમાંથી વરસી રહયો હતો.

“ અરરર ! તેમના પાપે મારા રાજ્યમાંથી પાણી સુકાયા. મેઘ-રાજા કોપ્યા. પ્રજા મૃત્યુના મુખમાં આવી પડી. ઢોર મરણ પડયા છતાં પણ હજી શા માટે તે ઉત્પાત કરતા હશે ! શા માટે ગરીબ પ્રજાને હેરાન કરતાં હશે ! પ્રભુને ખાતર લાચ અને રૂશ્વત લેવાનું બંધ કરો. એ છતાં કોઈપણ સીપાઇ લાંચ અને રૂશ્વત લેશે તો તે માટે તેને કઠીનમાં કઠીન શીક્ષા ફરમાવવી પડશે. ! સીદ્ધરાજ તેને છોડશે નહિ ! ” દરબારીઓ તરફ ક્રોધીત નયને જોઇ તે બોલ્યા. “ બાઇ જા તારા ઘેર જા ! રાજ્યમાંથી તને દરવરશે ૩૦૦) ત્રણુસો રૂપીઆ આપવામાં આવશે તારા બાળકોને ભણાવજે ! અને પ્રભાસપાટણની આબાદી વધે તેવા આશીર્વાદ આપજે ! જે થયું છે તે માટે હું ત્હારી માફી માંગુ છું ! ”

“ બાપુ ! અન્નદાતાર ! મારી માફી ! હુંતો તમારી પુત્રી ! ગમે તેટલા પણ તમો તો મારા પીતા છો ! બાપુ આપનું રાજ્ય અવિચળ તપો ! તેમ હુંતો પ્રાર્થના કરૂં છું ! પણ હું ગોઝારી ! મને ખબર વગર આપને ગાળો આપી ! તે બદલ મારે આપની માફી

માગવાની હોય! તમે મને માફ કરો એટલે બસ! હું તો એજ ઇચ્છું છું!" તેણે નયનમાં અશ્રુભર્યા અવાજે રાજા સીદ્ધરાજની માફી માગવા માંડી.

આપણા પ્રાચીન રાજા કેવા હતા! એક નાના ગુન્હા માટે કેટલી કાળજી લેતા! તેનો આ હ્રદયફાટ દાખલો વાંચક વર્ગને ઠીક દર્શન આપશે સીદ્ધરાજ પોતે ન્યાય આશનપર બેસતો ત્યારે કોઇપણ માણુસની શરમ વગર તે ન્યાય જોખતો અને તેથી તે પ્રજાપ્રીય રાજવી થઇ પડયો હતો.

પ્રજાંમાં આવા રાજા પુજાતા આવા રાજવીઓ દેવતુલ્ય ગણાતા. પ્રજા તેમના ગુણ જોઇ તેમને પૂજતી સ્ત્રીઓ હંમેશા તેમના આયુષ્ય માટે પ્રભુને પ્રાર્થતી આવા લોકપ્રીય રાજવી તે માટે તમા-મને માન હોય? કોને ન હોય?

આમ ન્યાય થઇ રહયા બાદ સભા વિખરાઇ તમામ સૈનિકો ધીરે ધીરે વિખરાયા અને રાજા પણ ત્યાંથી ઉઠી દેવીના મંદીરમાં ગયો દેવીના દર્શન કરી પાછો પોતાના મ્હેલમાં આવ્યો.

આ વખતે સૂર્ય ક્ષીતીજમાં જતા હતા. આછા કિરણો પૃથ્વીપર ફેંકી છેલ્લી નજર કરી અદ્રશ્ય થવાની તૈયારી કરી રહયા હતા.

સૂર્યાસ્ત થયો અને સંધ્યાના વાદળ ખસી અંધકારનો પડછો અવનીપર ભમવા આવ્યો હતો. મહારાજા સીદ્ધરાજના હ્રદયનો ભાર કાંઇક ઓછો થયો હતો ગઇ રાતનો ઉજાગરો હોવાથી તે જમીને તુરત પથારીમાં પડ્યો.

આવતી કાલે મજુરો ભેગાં કરીને નહેરનું ખોદ કામ કરી અને પાણી પોતાના પાટણમાં આવે! કેવી રીતે આવે! અને પ્રજાબાની

ફરીયાદો દૂર થાય તેવા વિચાર તરંગો ઘડતો સીદ્ધરાજ પોતાના પલંગમાં પડયો.

" નાથ ! તમે થોડું ભોજન લેશો ? " રાણીએ પ્રવેશ કરતાં પુછયું.

" ના મારી ઇચ્છા ભોજન લેવાની નથી મારી નયનોમાં નિદ્રા ભરાય છે ! માટે જરા ઉંઘ લેવાદયો. ગઇ રાત્રીનો ઉજાગરો છે!" મહારાજાએ જણાવ્યું.

" ભલે આપની મરજી આજ્ઞા હોય તો પગ ચાંપુ " મહારાણીએ જણાવ્યું.

" ના મારી ઇચ્છા નથી આપ હવે સીધાવો તો સારૂં " મહારાજાની આંખો ઉંઘથી ઘેરાતી હતી તેથી તેમને ત્યાંથી જવાનું જણાવ્યું ને જાય તો પોતે પૂર્ણ સુખથી નિદ્રા લે તેવી પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી મહારાણી તો હજી ઉભા હતા.

" વારૂં ! અમે તો જઇશું ! કાલ તો હમારો હક્ક હતો પણ આજ તો નાસી ગયો લાગે છે !" મહારાણીએ કાલની ! વાતોના પ્રશ્ન પૂછવા માંડયા.

" રાણીજી આપની ભૂલ થાય છે ! આજ મને દેવીના દર્શન થવના હોવાથી આપ મને કૃપા કરી ખલેલ ન પાડો તો સારૂં ! સીદ્ધરાજે જણાવ્યું.

" શું દેવીના દર્શન ! ધન્ય ભાગ્ય ! મારા નાથ ભલે ઉંઘો " આમ કહી તે ત્યાં ચાલી ગઇ

થોડી ઘણી વાર સીદ્ધરાજ પથારીમાં આળોટયો અને નીંદ્રા દેવીએ બગાસાને મોકલી પોતાની આવવાની ચેતવણી આપી અને

તે અનુસાર જોત જોતામાં નીંદ્રા દેવી આવી પહોંચી સીદ્ધરાજ, મહારાજા સીદ્ધરાજ ભર ઉંઘમાં પડયો હોય તેમ નરકોરા બોલાવવા લાગ્યો ને નરકોરાના અવાજથી આખો ખંડ ધમધમી રહયો.

મહારાજ સીદ્ધરાજ ભર નીંદ્રામાં હતા તે વખતનું વર્ણન આપણે જાણવું જોઇએ.

રાજા સીદ્ધરાજ ઉંઘમાં પડયા બાદ અડધા કલાક પછી આછી અસ્મીત ઝાંખ વાળો પડદો છવાયો નજર સમક્ષ પડયો ને થોડી ક્ષણ પણ કછી કાંઇક પ્રતિબીમ્બ નજરે પડયું અને તેમાંથી ધીરે ધીરે દેવીની તસ્વીર પ્રગટ થવા લાગી તે બોલ્યો "બેટા સીદ્ધરાજ ! તારી આંખમાં આંસુ શા માટે? તારા નયનોના નીર મારૂં હૃદય સતાવે છે!" દેવીએ મસ્તક પર હાથ મુકયો, સીદ્ધરાજ ઉભો થયો અને બે હસ્ત જોડી દેવીના ચરણોમાં આળોટયો. દેવીના પાય તેણે ચોધર આંસુથી ભીજવ્યા. હૃદય ભગ્ન અને નીરસ પૂર્ણ થયું હતું.

" બેટા ! પણ શાંત થા ! તારી આંખોમાંથી આંસુની ધારા. શા માટે વ્હેવડાવે છે ! મ્હને કારણ તો જણાવ ? " દેવી એ પુનઃ પૂછયું પણ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો હજી આંખમાંથી આંસુની ધારા અસ્ખલીત રીતે રડયાજ કરતી હતી.

" બેટા કહેતો ખરો ? " પુન.દેવીએ પૂછયું.

" શું બોલું ? મારૂં હૃદય ચૂર્ણ થાય છે મારી પ્રજામાં હમણાં ત્રાસ ખૂબ વર્તાયો છે. વળી પીવાના પાણીની પણ તાણ પડી છે પ્રજાના ત્રાસો મારૂં હૃદય ભીજવી નાખે છે મારી પ્રજાનું દુઃખ તે મારા સુખો કરતાં મારા દુઃખો કરતાં વધુ સાલ્યા કરે છે. તેનો નિવેડો લાવવા હું ઇચ્છું છું માતા બાળક પર અમીદ્રષ્ટી કરી પ્રજાનું દુઃખ

ઓછું કરો તો સારૂં મારી તેજ મરજી છે તેજ ઇચ્છાથી મારી આંખોમાંથી ચોધાર નીર વહયા કરે છે " રડતાં રડતાં જેમ માતા આગળ બાળક પોતાને કોઇ પણ માર્ગ ન જડવાથી રડે તેમ સીદરાજે રોવા માંડ્યું, નાના બાળકની માફક છુટે મ્હોડે તે રાતો હતો.

" બેટા કોઇને તું શું કરવાનો હતો ?

" હૃદયનો કાંઇક બોજો આછો કરવા ઇચ્છું છું. "

" પણ તે રડે ? "

" તો મા રુપે કહે બાળકની વાતોનું દુઃખ સુખનું ઠામ ક્યાં? તારા વિના આ જગમાં કોની સ્હાય મારા પર છે તે હું તો તેની મદદ માંગું મા હું તે જે ગણું તેમાં તુંજ છું તારી સ્હાય ન માંગું તો હું ક્યાં જાઉં ? " સીદરાજે જણાવ્યું.

" બેટા તરા રાજ્યનું પરિવર્તન થયું છે તેમ તને ક્યાં ખબર નથી તે તું નથી જાણતો ? "

" જાણું છું માતાજી "

"તો પછી નદી અને સરોવરના પાણી સુકાય તેમાં કોનોદોષ?"

" મારા કર્તવ્યોના ? "

" તો ભોગવ હું કઇ રીતે તને મદદ કરી શકું? દેવીએ પૂછ્યું

" માતાજી ? શું તમે પણ મને મારીપર દયા લાવી મદદ નહિ કરો ? " સીધરાજે નીચી મુડીએ પ્રશ્ન પૂછયો. ને તે નીચુંજ જોઇ રહયો તેની ક્યાં હિમ્મત હતી કે માતાના નયનો સામુ જરી પણ જુએ.

" પણ પાસે વહેતી પરર નદીમાંથી પાણીનો સહ વાળવા તેનો નીશ્ચય તમે કર્યો છે પછી ?"

દેવીએ તેણે કરેલો નિશ્ચય જણાવતાં પૂછ્યું

" હા ! માતાજી પણ આપની સહાયતા વિના તે કાંઇ ઓછુંજ પાર પડવાનું હતું ?"

" શું મારી સહાયતા ?"

" હા ! માજી !"

" મારી સહાયતા કઇ રીતે તું મેળવવા ઇચ્છે છે ?"

" હું તો . આપને પ્રશ્ન પૂછું છું કે તેમાં હું સફળતા પામી શકે નહિ ?"

" ના. દેવીએ જુવાબ આપ્યો

" હેં ? આશું ? ભયંકર આગાહી ? તો માતાજી ! માતાજી ! મને કૃપી કરીને જણાવો કે મારે કયો રસ્તો લેવો કે જેથી મારા પ્રભાસ પાટણનો ઉદય થાય વૃદ્ધિ થાય અને મારી પ્રજા સુખી થાય" સીદ્ધરાજે વધું નમતાં પૂછ્યું

" રાજન્ ? પાટણનો ઉદય-પાટણની વૃદ્ધિ થાય તેવી આશા ઓ રાખવી આરાશ કુસુમ છે ? હવે તે આશાઓ રાખવી તે ફોગટ છે ?" દેવીએ શંકા બતાવતાં સીધ્ધરાજને જણાવ્યું.

" માતાજી ? આવી આગાહીનું કારણ ?"

" પાટણની પ્રભુતાનો નાશ પામવા બેઠો છે ? પાટણની પડતીના ચીન્હો જણાય છે ? પાટણની આ જાહોજલાલી બીજુ પાટણ ભસ્મીભુત થસે ? હવે બને તેટલા પ્રત્યતનો કરે પણ પાટણનો ઉદય થનાર નથી ? રાજન્ પ્રજામાં ત્રાસ વર્તાયો છે ! પ્રજા પીડાય છે " દેવીએ ભયંકર આગાહી આપતા જણાવ્યું.

" પણ માજી પાટણના માટે આવી અમંગળ શંકા લાવવાનું કારણ ?"

" કારણ? કારણ તો એજ કે તારી દાનત તારા સાગરી નો તારા કારભારીયોની દાનત ભ્રષ્ટ થઇ છે? ત્યાં પછી પાટણનો ઉદય તું પ્રચ્છે તે ક્યાંથી થાય ?"

" માતા? મેં તેવા કારભારીયોને સખ્ત શીક્ષા ફરમાવી છે પછી?"

" ભલે ફરમાવી ? પણ તારો કેટલો બધો દોષ ?"

" શું માજી ?"

" તે એજ કે તું આ માટે બદરકાર રહયો ?"

" માજી કૃપા કરો ને આટલો ગુન્હો માફ કરો ? ગરીબ પર દયા લાવો ? હું તો અજ્ઞાન બાળક. માતા રહેમ લાવો અને પ્રજાને પાણી શી રીતે મળે–પ્રજાનું દુઃખ શી રીતે દૂરી થાય તેમને જણાવો ગમે તેટલો પણ હું તો આપનો બાળક રહેમ કરો દયા લાવો " સીધ્ધરાજ રડતો રડતો દેવીના પાય ભીંજવતો બોલ્યો.

" પણ ? હું તો રસ્તો બતાવું છતાં પણ તારા પાટણનો હવે નાશ થવાનો છે પાટણ ઉપર અધર્મીનો રક્ત સાગર ઉછળશે ? પાટણ મુસલમાનોના હાથ જશે વિધર્મીઓનું જોર વધશે ?" દેવી બોલ્યા.

સીધ્ધરાજ આ શબ્દો સાંભળતાં તેનું હૃદય ભરાઈ આવતાં હેઠળ પડયો અને બેભાન અવસ્થામાં ત્યાં પડયો.

દેવી દયાની દેવી ? હેઠળ બેઠા અને સીધ્ધરાજને ભાનમાં લાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા મસ્તકપર હાથ મુકયો અને વાળ લગાર આઘા ખસેડયા અને પવન આવવા માંડયો ધીરે ધીરે સીધ્ધરાજ શુધ્ધિમાં આવવા માંડ્યો.

અને અનેક ઉપચારને અંતે તે પુર્ણ શુદ્ધિમાં આવ્યો.

"બેટા ભાનમાં આવ્યો છું ના ?" દેવીએ પૂછ્યું

"હા ! માતાજી ! આપની કૃપા !"

"તો સાભળ ?"

"શું ?" સીદ્ધરાજે પૂછ્યું

"તારે કયો માર્ગ લેવો તે પૂછે છે ને ?" તે ભાનમાં આવ્યો છે કે નહિ તે જોવા દેવીએ પ્રશ્નો પૂછ્યો. સીદ્ધરાજે તેના પૂર્ણપણે જવાબ આપ્યા. દેવીની ખાત્રી થઈ કે સીદ્ધરાજ શુદ્ધિમાં આવ્યો છે.

"હા ! માતાજી !" સીદ્ધરાજે જુવાબ આપ્યો.

"જો સાંભળ તું ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીશ ! પણ તારૂં પાટણ વીધર્મીના હાથમાં જશે તે વાત તો સત્યજ થશે તેમાં તો કોઈપણ કોઈ રીતે પણ મેખ મારી શકનાર નથી !............

"તેમાં હું શું કરી શકનાર હતો પ્રભુએ ધાર્યું હોય તે ખરૂં ? જગતનો માનવી કાંઈપણ કરી શકતો નથી તો પછી હું પ્રામર પ્રાણી તેમાં પાટણનો બચાવ શી રીતે કરી શકુ ?" સીદ્ધરાજે આખરે પોતાની નીર્બળતા બતાવતાં જણાવ્યું

અને ખરેખર માનવી શું કરી શકે ? જગતનો કર્તાજ તમામ કર્મો ફેરવી શકે છે.

જગતનો માનવી તેની કળા પણ જાણવા અસમર્થ છે ! કોઈ પણ પ્રયત્ને તે જાણી શકતો નથી. તેની કળા અપાર છે તો પછી આ મેં કર્યું ! આ હું કરીશ ! તેવું બકવું તે મીથ્યા બકવાદ નહિ તો બીજું શું ?

જેણે જગતને બનાવ્યું છે તે દીન દયાળુ એ આપણા હાથમાં સત્તા નથી આથી તેણે યોગ્ય કર્યું છે. તેમાં તેની કાંઈક જુદીજ મરજી હશે !

" તો તું નદીમાંથી નહેર ખોદાવવાનું બંધ કરીને——"

" તો શું કરૂં ?" વચ્ચમાજ અધીરાઈ પૂર્વક સીધ્ધરાજ બોલ્યો.

" તે ધીરજથી સાંભળ !"

" વારૂ માજી ! હું સાંભળું છું !"

" તું નદીમાંથી પાણી ન લતા પાટણની ઉત્તર દીશાએ તળાવ ખોદાવ અને તેના ઉપર ફરતી ચારે બાજુ દેવો અને દેવાની એકસો ને આઠ પાયરીઓ—દહેરીઓ મુકીને તેનું નામ સહસ્ત્રલીંગ તળાવ રાખજે ! તો પ્રભુ કૃપા તો પાણી આવશે !" દેવીએ પોતાનો અભિપ્રાય આપી સુચના આપી.

સિધ્ધરાજે તે સુચના ઉત્સાહપૂર્ણ મસ્તકપર ઉપાડી લીધી.

" તો પાણી આવશે ના ! ને મારી પ્રજાને શાંતિ વળશે ને ?" સીધ્ધરાજે સંશય પૂવક જણાવ્યું. સીધ્ધરાજને સંશય હજી પણ દૂર થયો ન હતો.

" હા ! પાણી આવશે પણ............

" પણ. શું માજી ! હજીપણ કાંઇ સંશય છે ?"

" હા ! સીધ્ધરાજ ! બેટા ! જ્યાં પાટણની પડતીનો પ્રારંભ થયો છે ! પાટણની પ્રભુતાનો સૂર્ય અસ્ત પામવા બેઠો છે ત્યાં હું તને શું કહું ?" દેવીએ જણાવ્યું.

" તો પણ જણાવો તો ખરા કે આપનો શો સંશય છે ?"

" તે એજ કે ? તું ત્યાંની કામદાર સ્ત્રી વર્ગમાંથી કોઇની ઉપર પણ દ્રષ્ટિ સરખી પણ કરતો ના નહિ, તો આપત્તિના વાદળ આવશે પાણી આવશે નહિ અને પ્રજામાં વધુ ત્રાસ વર્તશે કાળો કેર થશે માટે સમજીને ચાલજે "

"જેવી આજ્ઞા પછી તો ભાવી પ્રબળ છે"

"ના ભાવી નહિ પણ તું જરૂર મેહવાનો" દેવીએ જણાવ્યું

"માજી! આ એક હાસ્ય પૂર્ણ નથી! હુ ગરીબ છું છતાં પણ હું કામદાર મજુરની સ્ત્રી પર કુદ્રષ્ટિ કરૂં?" સીદ્ધરાજે સંસય-પુર્ણ અવાજે પુછ્યું.

"બેટા! તું ભુલે છે! રૂપ શું નથી કરતું! રૂપ વૈર કરાવે! રૂપજ રાજ્યનો ગૃહની શાંતિનો ભંગ કરાવે છે! માણસોનો જીવ લેવડાવે છે! રૂપ શું નથી કરતું? સાંભળ—

રૂપ લલચાવે રૂપ તલસાવે, રૂપજવેર કરાવે
રૂપ લડાવે, રૂપ બગાડે રૂપજ નાશ કરાવે

રૂપ શું નથી કરતું? સીદ્ધરાજ સાંભળ! સીતાને શા માટે રાવણ લઇ ગયો? રામાયણ શા માટે બનાવ્યું! સીતાના રૂપમાટે! દુશાસન દુષ્ટ શા માટે કહેવડાવ્યો! દ્રૌપદીના રૂપપર મોહાયો તે માટે? આખર તેના શા હાલ થયા? બેટા સીદ્ધરાજ હું તુને ચેતાવું છું! દીકરા ચેતીને ચાલજે! મારા તને આશીર્વાદ છે! હવે હું જાઉં છું! સૂર્ય ઉદય થવાનો સમય થયો છે! કહે હવે મને રજા છે ને?" દેવીએ શીખામણ આપતાં જવાની આજ્ઞા માગી.

"ભલે માતાજી મારા આપને પ્રણામ છે આપનો ઉપકાર મારાપર અસહ્ય છે હું આપનો રૂણી છું માતાજી મને સારી બુદ્ધિ આપજો આપના ધારણા ખોટી પડે તેમ ઇચ્છું છું" તેણે દેવાનો પાય ભીંજવતા જણાવ્યું ને દેવીએ જણાવેલું વચન મીથ્યા કરવા પ્રયાસ કરવાનું બળ પ્રભુ આપે તેમ ઇચ્છયું

"તો ઘણું સારૂં?" આમ કહી દેવી ત્યાંથી તુરતમાં પ્રયાણ કરી ગઇ અને સીદ્ધરાજ પોતાની પથારીમાં પાસું ફેરવવા લાગ્યો અને પાછો ઉંઘમાંજ ડોલ્યો.

પ્રકરણ ત્રીજું

મજુરોની ભરતી

સે વહેતી નદીમાંથી પાણીનો સહ કહાડી અભાસ પાટણને પાણી પુરૂ પાડવાનું હોવાથી માણસો મજુરીઓની ભરતી કરતા હરેક પ્રકારના માણસો આવતા હતાં હમણા હમણા બેકારીનો સમય વધ્યો હોવાથી ઉંચ કોમના ધંધાર્થી માણસોનો જથ્થો વધનો હતો કુલ હજી સુધીમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણસો માણસો હાજર થયા હતા,

પ્રાતઃ કાળના ઉદય સાથે માણસો આજ્ઞાની રાહ જોતા માણસો જમીન ખોદવાનું સાધન લઇ તડકામાં બેઠા બેઠા વાતોના ગપાટા હાંકતા હતા. પાવડા અને ટોપલીઓ ટોપલા કોદારી અને બીજા હથીઆરો આમ તેમ પડ્યા હતા.

તેવામાં રજપુત સમાચાર લઇને આવ્યા કે તમામ મજુરોએ ઉત્તરદીશા તરફ પોતાના સાધનો સહ જવું અને ત્યાં ખોદ કામ કરવાનું છે. બધા ત્યાંથી ઉઠ્યા અને ત્રણસો માણસોનો કાફલો ત્યાં ગયો.

સવારના પ્હોરમાં મહારાજા સીદ્ધરાજ ઉઠયા દાતણ પાણી ઇત્યાદિ શૌચ કર્મથી પરવારીને તૈયાર થયા. રાજસભા તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા જતાં જતા તેઓ દર્શનકરવા દેવીના મંદિરમાં ગયા. દેવીને ધ્યાનપુર્વક પાયે લાગ્યા

"જોજે બેટા મારી અમંગળ સૂચના પાર ન પડે તે સાચવજે" અચાનક મંદિરમાં અવાજ થયો દેવી બોલ્યા.

સિદ્ધરાજતો નીચી મુંડીએ હજી માતાજીની ચરણોમાંજ આળોટતો હતો તેણે અવાજ સાંભળ્યો અને સાવધ થયો ફરીથી માતાજીના ચરણોમાં વંદન કરે અને ભક્તિભાવે "આપની કૃપાતો તે શફળ નહિ થાય" તે બોલ્યો

"પાટણની પ્રભુતા અસ્તાચળમાં છે બેટા સાચવીને રાજ કરજે શીરપર કલંક ન આવે તેવું વર્તન રાખજે" દેવીએ સુચના આપી.

માજી માણસ તો પોતાનું સારૂં થાય તેમજ ઇચ્છે છે અને તે પ્રમાણેજ કરવાજ પ્રયત્ન કરે છે તદપી સારૂં કરવું અગર તો બહુ તે કુદરતના હાથ છે ! માતાજી હજી સુધી સિદ્ધરાજ અવિચળ રહયો છે પારકી સ્ત્રી સામે હું તો શું ? પણ મારી પ્રજામાંથી પણ કોઇ નજર બગાડે તો હું તેને શીક્ષા કરૂં છું દેશપાર કરૂં છું તો સિધરાજ જે કેમ નજર બગાડે ? તથાપિ આપ કહો કે પાટણની પ્રભાતનો સૂર્ય અસ્ત દિશામાં પ્રયાણ કરી રહયા છે તો માજી મારો તેમાં શું ઇલાજ છે ! સીધરાજે દેવી સામે દ્રઢતા પૂર્વક જુવાબ આપ્યો.

અને સિધરાજના રાજ્યમા સ્ત્રીઓ ઉપર કોઇપણ માણસ કુદૃષ્ટિ ન કરી શકે તેવો બંદોબસ્ત હતો છતાં પણ કરે તે રાજાને

ખબર પડે રાજા સમક્ષ ફરીયાદ જાય તો રાજા ઘણી વખત પુરૂષનું કહેવું સાંભળ્યા વિના તેને દેહાંત દંડની શીક્ષા ફરમાવાતો.

એક વખત તો એક કારભારીયે પૂછ્યું કે " બાપુ આમા તમો પુરૂષની કોઇ જાતની દલીલ વગર તમે વાંક કાઢો છો અને શીક્ષા ફરમાવો છો તે ઘણું યોગ્ય છે તેમ તમે સમજો છો ? ખરી રીતે તો પુરૂષોના પણ દલીલ પણ સાંભળવી જોઇએ ! "

" કાંઇજ નહિ ઘણી વખત શું ? પણ સ્ત્રી કદી પોતાની ઇજ્જત હલકી પાડવા માટે ખોટું કારણ લઇને ન આવે ! ખોટું તો ન આવે ! પણ થોડી સતામણી હોય તો પણ ના આવે પણ તેની પર ક્રુરતા પુર્વક વિના સતામણી કરવામાં આવે ત્યારેજ ફરિયાદ થાય તેથીજ હું પુરૂષોને વગર દલીલે શીક્ષા ફરમાવું છું ! મારો હેતુ તેજ છે ! મારા રાજ્યમાં પવિત્રતા એ પ્રથમ છે ! " સીધરાજે તે કારભારીને જવાબ આપ્યો ને તે જવાબ સાંભળી આખી સભા મહારાજા સિધ્ધરાજના વિચારો સાથ મસહત થઇ હતી. મહારાજા સીધ્ધરાજાના રાજ્યની સ્ત્રીઓ તેથીજ તેને વંદતી બાપુ તુલ્ય ગણતી અને તેનું રાજ્ય અવિચળ તપો તેમ પ્રાર્થતી.

" બેટા હજી તારા માનવામાં આવતું નથી પણ તું ચોક્સ માનજે કે તું ઓડણના મોહમાં ફસાઇશ ! માટે શરૂવાતની ચેતવણી આપું છું કે તું ફસાઇશ નહિ ! જો ભોગ જોગે ફસાયો તો મેળવેલી મહેનત અફળ જશે ! " દેવી પુન્ન: બોલી.

" તો શું પાણી નહિ આવે ? "

" ના જો તારૂં વર્તન વ્યભિચારી થશે તો પાણી નહિ આવે ! " દેવીએ કહ્યું.

" જેવી દેવની ઇચ્છા ! "

આમ કહી સીધ્ધરાજ પોતાના દરબાર પ્રાંત સભામાં ગયા. દરબારી જનો ક્યારનાય મહારાજાની રાહ જોઇ રહ્યા હતા. અને જોત જોતામાં મહારાજા ત્યાં પધાર્યા છડીદારે છડી પુકારી પાછળ મહારાજા ધીરે ધીરે ગાદીપર આવ્યા. અને ગાદીને નમન કરી ગાદીપર બેઠા અને ગઇ કાલના સ્વપ્નાની વાત પ્રજાને કહેવા લાગ્યા.

" પ્રીય પ્રજાજનો—

ગઇ કાલે રાત્રે મ્હને સ્વપ્નામાં તે તરેહનું કામ ન કરતાં પાટણની ઉતર દીશાએ તળાવ ખોદાવી અને ઉપર એકસોને સાઠ દહેરા મુકાવવાના અને તેનું નામ સહસ્ત્રલીંગ તળાવ પાડવાની સૂચના દેવી કરી ગયા છે એક જોરાવર રાજપુતના પાપે પાટણની પ્રભુતા અસ્ત થવાની અણી પર છે પાટણની પડતીનો પ્રારંભ થઇ ચુક્યો છે ! એકજ આત્માના શ્રાપથી શું નથી થતું ? પ્રજાના લોહી તરસ્યા કારભારીયો મ્હારી પ્રજાના લોહી ચૂસે છે તેના પ્રતાપે આજ મારૂં પાટણ ભસ્મીભૂત થવાનું છે ! મારા પર એ ભયંકર પડઘા પડ્યા કરે છે !—

" અરરર ! રામ રાજ્યની પડતી ! પાટણની પ્રભુતા અસ્ત પામે છે એ ઓ પ્રભુ તેવા નરાધમો શામાટે આવ્યભિચારી પાકતા હશે ! "

પ્રજાજનો એકી સાથે પોકાર કરી ઉઠ્યા. મહારાજા સીધરાજ મૌન ધારણ કરીને સુન્યમુન્ય બેસી રહ્યા હતા. સભામાં કોઇ કાંઇપણ બોલતું ન હતું શોકની પ્રસ્તાવના કરતા પ્રજાજનો દરબારીઓ ત્યાં નીચી મુંડીએ બેઠા હતા. એક પાઇ પડે તો પણ અવાજ સંભળાય તેવી

અકન શાંતિ ત્યાં હતી. છેવટે તે શાંતિનો ભંગ કરતા મહારાજા સિધ્ધરાજ બોલી ઉઠ્યા " પ્રજાજનો મેં તમને મને સ્વપ્નામાં આવેલી તમામ હકીકત જણાવી છે હવે આપ આપનો વિચાર પ્રદર્શિત કરો"

" જેવો આપનો વિચાર અમો તો આપની સાથે સહમત છીએ પ્રજાના દુખ માટે અટકળ મહેનત લેતા આપના જેવા રાજવી અમારા પિતા છે. અમારા પિતા અમારા હીત માટે-અમારા કરતાં વધુ ચીન્તાતો તમને હશેજ તો પછી અમે શું કરીએ ? આપને શું કહીએ ? તમો જે કરો તે અમારે કબુલ છે તમો હમારા હિતેચ્છું છો પ્રભુ આપનું રાજ્ય અવિચળ તપે તેમ અમે અમારા બાળકો સ્ત્રીઓ વીગેરે તમામ પ્રભુને પ્રાર્થે છે " તેમાના એકે જણાવ્યું.

" મહારાજ બધા મજુરો રાહ જુએ છે હવે આજ્ઞા હોય તો બતાવો ત્યાં અમે ખોદકામ શરૂ કરાવીએ ? " સિપાઈએ પ્રવેશ કરતાં જણાવ્યું.

" જાવ હું હમણાં આવું છું ? " સીધરાજે જણાવ્યું અને જોત જોતામાં તે ચાલ્યો ગયો અને મહારાજા સિદ્ધરાજ પણ ત્યાંથી ઉઠી પોતાની સભા સહ પાટણની ઉત્તર દીશા તરફ પ્રયાણ કરી ગયાં. તો ત્યાં મજુરો આમ તેમ બેઠા બેઠા વાતોના ગપાટા કરતાં ત્યાં પાવડા અને કોદારી વાગેરે જોડે રમત રમી રહયા હતા, કેટલાક મજુરોના છોકરાઓ હાથમાં બટકુ રોટલો લઇને ફરતા હતા કેટલાક તો તાપણી સળગાવી તેના આજુબાજુ બેઠા હતા. વળી કેટલાક તાપમાં તડકે બેઠા. બેઠા અવનવી વાતો કરતા મહારાજાની આજ્ઞાની રાહ જોતા ત્યાં બેઠા હતા અને ક્યારે આજ્ઞાં મળે તો તેનો અમલ કરવો આમ વિચારમાં હતા.

તેવામાં મહારાજાની સ્વારી પધારી જાણી આનંદિત થયા અને સર્વ ઉભા થયા. દરબારી અને સભાજનોએ મહારાજાની આજ્ઞાથી ત્યાં જગ્યા તપાસી જોઇ પાણી આવે તેવી જગ્યા તપાસી ત્યાં ખોદવાની મજુરોને આજ્ઞા આપી મુખ્ય માણસે મોટી લાંટી દોરી તળાવનું માપ આંક્યુંને સર્વ મજુરો ખોદવા લાગ્યા.

કાંઇક મજુરો અને મજુરોની આંખો ખોદી ખોદીને માટીનો ઢગલો ત્યાં બાજુમાં એકઠો થતો હતો આખા શહેરમાં આ વાત પવન વેગે પ્રસરી ગઇ અને જોતજોતામાં અડધો ખાડો થતાં આવી ગયો.

આમ મહેનતમાં ને મહેનતમાં પ્રભુ પ્રભાકર અસ્તાચલ દીશામાં પ્રણામ કરી ગયા. મહારાજા સીદ્ધરાજે કાઇ દિવસ પણ તળાવનું કામ જોવા નહિ આવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને મજુરો ત્યાંથી વિખરાયા આજુબાજુ કેટલાક માણસો ત્યાંજ રહ્યા.

મહારાજાને કાંઇક શાંતિ વળી હવે પાણી આવશેતો પ્રજાનોં ત્રાસ ઓછો થશે પ્રજાની પીડા ટળશે ને વિચારે મહારાજા કાંઇક આનંદમાં હતા ઉલ્લાસના વાતાવરણ પુરજોસથી ઝુલતા હતા અને મહારાજાને નિદ્રા આવી ને નિદ્રામાં ડોલા ખાવા લાગ્યા.

આમ જોત જોતામાં રાત્રી વ્યતિત થઇ અને સવાર થવાનો સમય થયો પ્રભુ પ્રભાકરના રશ્મિ કિરણો અવની પર પડયા પાણીમાં તેનું પ્રતિબિમ્બ પડતા જાણે બીજેજ સૂર્ય, સૂર્ય ભગવાનનો રથ ધીમે ધીમે ઉપર આવ્યો.

અવની પરના માણસો જાગૃત થયા નિત્ય કર્મથી પરવારી પોત પોતાના કામે વળગ્યા સ્ત્રીઓએ પાણી ભરવા મંડયું કેટલીક મુખપ્રક્ષાલન કર્યાં બાદ પ્રભાકરને પાયે લાગી કેટલાકે ઓવારણા લીધા અને કેટલીક તો સૂર્યનારાયણને જળ ચડાવ્યું.

આમ પૃથ્વીપરના મનુષ્યોએ સૂર્ય પુજા કરી સૂર્ય ભગવાનને વધાવી પોત પોતાના કામ ધંધે વળગ્યા.

મહારાજા સિધ્ધરાજ પોતાના કર્મથી પરવારી પ્રભુ સેવામાં ધ્યાન ધરીને દરબારમાં જવા તૈયાર થયા. મહારાણીની આજ્ઞા લઈને તે તુરતજ નીકળ્યા. નીયમ પ્રમાણે દેવીના મંદિરમાં ગયા. દેવીની સેવા પૂજા કરી. પણ દેવી ગયાં ન પ્રગટ્યા અને મૌન રહ્યા.

સિધ્ધરાજ મનમાં મુંઝાયો હવે દેવી વચન મીથ્યા થશે તે જાણી. દેવી મૌન રહ્યા. નહિ તો દેવી મને સૂચના આપ્યા વગર ના રહે આમ શોકાતુર મુખાર પાછુ હર્ષનું કારણ જણાયું અને ત્યાંથી તેજ હર્ષાવેશમાં રાજભામાં આવ્યા.

છડીદારે છડી પુકારી સભાજનોએ ઉભા થઇ ઓવારણાં લીધાં નમસ્કાર કર્યાં. મહારાજા સીધ્ધરાજે ગાદીને-રાજતખ્તને સલામી ભરીને તેના પર સ્વાર થયા. સભામા અવિચળ શાંતિ પથરાઇ.

" મહારાજા હમણા હમણાં ઓડણો આપણા ગામમાં મજુરી કરવા ખુબ આવે છે જો આજ્ઞા હોય તો આપણી પાસે મજુરી માંગવા આવેલા ઓડણેને તળાવના ખોદ કામ પર રાખીએ.

" વફાદારીથી તે કામ કરે તેવા જણાય છે?" શાંતિનો ભંગ કરતા સીધરાજના સિપાઇએ જણાવ્યું.

" કેટલા મજુરોની જરૂર પડે તેમ છે "

" વ્હેલું કામ પાર પાડવું હોય તો વધુ મજુરો જોઇએ "

" હા તે તો નિર્વિવાદ છે "

" તો જાવ મારી પ્રજાને પાણી જેમ વ્હેલું પુરૂં પડશે તેમ તે વ્હેલી સુખી થશે માટે જેટલા મજુરો ઓડણો અગર તો બીજા

જે કોઇ મળે તે તમામને તેજ કામપર રોકો તાકીદ કરી તમોએ તે કામપર ખૂબ ધ્યાન રાખો હાલ તો આપણે બધાએ તે કામ પાર પાડવાની તૈયારી કરવાની છે.

ત્યારબાદજ આપણે બીજા કામમાં હાથ ઘાલવાનો છે મહારાજા સિધ્ધરાજે પ્રજાના હિતાર્થે તમામ ખરચ કરવાની ઉમેદ બતાવતાં તાકીદ કરવાં જણાવ્યું.

અને સિપાઇ તુરતજ ગયો પાંચસો ઓડણને ત્યાં રાખી લીધા તેમાં કેટલાક પુરૂષો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હતી. ઓડણોને કામ મળવાથી પ્રભુ પાસે સીધ્ધરાજનું ભલું કરવાની આશીર્વાદ માંગતાં કામ પર લાગ્યાં.

પોતાના બાળકોને ઝાડ સાથે ખોળીયા બાંધી. પારણાની માફક ઝુલાવતી ઓડણો ખરેખર ઉદ્યોગી બાલતી હતી.

આમ પ્રજાના હિતાર્થે સીધ્ધરાજ પોતાની તમામ મીલ્કત અર્પણ કરવા અને પ્રજાનું દુઃખ ટાળવા તે કટીબધ્ધ થયો હતો ને દિવસે દિવસે તળાવ જલદી ખોદાય-જલદી પ્રજાને પણી મળે તે હેતુથી માણસોના-મજુરોની ભરતી કરતો હતો. :આમ સહસ્ત્રલીંગ તળાવ ખોદાવવાનું શરૂ કર્યું.

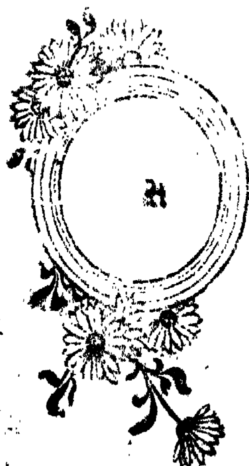

પ્રકરણ ચોથું.

જસ્માનો તિરસ્કાર?

સભા પૂર્ણ ભરાઈ ગઇ હતી. હમણાં હમણાં તો દરબારમાં ફક્ત સુરસ્ત્રધીંગ તળાવનીજ વાતો નીકળતી તેજ વાતો ચર્ચાતી આજ તો આટલા માણસો આટલા મજુરો આવ્યા આટલું ઉંડુ ખોદાયું આટલો પહોળો થયો. આવી ચર્ચાઓ ઉદભવતી.

"તો પાણી આવવા માંડ્યું છે કે? મહારાજાએ શંકિત હૃદયે પાણીની સહ જોતા પૂછવા માંડ્યું.

"હજી તો તેવા ચીન્હો જણાતા નથી"

"ખબર પડે છે તે? કે પાણી આવે તેવા ચીન્હો ક્યારે હોય?

"ના જી અમને તો હજી ખબર નથી પડતી કે પાણી ક્યારે ઝરે છે?

"તો બાપુ આપ તપાસ કરોને?" બીજા માણસે પૂછ્યું

"ના હું તો જનાર નથી ?" મહારાજાએ પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

"બાપુ ? આપની હાજરીની ત્યાં આવશ્યકતા છે ?" બીજાએ કહ્યું.

"તો તમો છોને ?"

"તો પણ આપ હો તો ઠીક !

"હું તો આવતા વિચાર કરશું"

"આપ આવો તો પાણીના ચિન્હો જોઇ કેટલું ખોદવું તેનો વિચાર કરતા અમને ખબર તો પડે ?" પેલાએ મહારાજાને આવવા આગ્રહ કરતાં જણાવ્યું.

"ઠીક છે ઘણા ભાગે મોડાથી આવી જઇશ" મહારાજાએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

"ઘણું સારૂં ?" અને સભા તુરતજ વિસર્જન થઇ ગઇ.

મહારાજા બોલતા તો બોલ્યા પણ પાછળથી પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

દેવીનું વચન દેવીના શબ્દો તેની સમક્ષ આગળ આવી તેહશ્યો તરવળવા લાગ્યા. દેવીના વચનો તેને કારીયા સમાન વાગ્યા. પણ વળી પાછી મને શાંતિ વળી.

"મહારાજા સિધ્ધરાજ ? જેના પગમાં હજારો દાસદાસી અને રાણીયો નહેનાતમાં ઉભા રહે ? પડ્યો બોલ ઝીલવા તૈયાર થતા હતા. તેવી સ્ત્રીઓને મુકીને પોતે શા માટે કાંઇ મજુરીઆને મજુરણ ઉપર તે આશક થાય તેના ઉપર પોતે દાનત બગાડે" આમ મહારાજાના વિચારની તરંગ માળા ચાલવા લાગી.

મહારાજા દરબારમાંથી ઉઠીને પોતાના મ્હેલમાં આવ્યા ત્યાં અટારીઓ અને ઝરૂખામાં ફરવા લાગ્યા. સુર્યના કિરણો જાળીઓ દ્વારા મહેલમાં પ્રવેશી ચુકયા હતા. રાજા પોતાના મનમાં અતુલ ઉદ્વેગ પામતા હતા. તેમને શાંત પણ ન હતી મન અતિશય અશાંતિ હતું ઘડાભર દેવીના વચનો તેને સાંભળતા અને તે વચનો સાંભળતા તેનું હૈયું ઉભરાઇ જતું આંખોમાંથી આસુની ધારા ઘણી વખત ટપકું ટપકું થઇ રહ્યું હતું.

કોઇ પણ રીતે મનને શાંતિ મળતી ન હતી શું કરવું તે સુઝતું ન હતું હૃદય ફાટતું હતું દીલ ખુંચતું હતું મન દૂર દૂર ભાગતું હતું, તમામ અંગો તેને પુછતા હતા કે આજ તારૂં મન કયા ગયું છે પણ સીધરાજ તો ભગ્ન હૃદયે ફરતો હતો.

સુર્યના કિરણો તેને અતીશય ઉદ્વેગ આપતા હતા. કોણ જાણે સુર્ય ભગવાન સીધરાજના હૃદયને શા માટે બાળી રહ્યા હતા શું કારણ તેમાં સમાયું હતું તેની તો મહારાજાને પણ ખબર પડતી ન હતી.

જીવનના એકેએક તાર તુટતા હતા. જે મહેલ તેને શાંતિમય ભાસતો હતો. દરબારમાં કરેલા કામકાજથી કંટાળતો મળતો તો ત્યાંથી તેમને શાંતિ–ગહન શાંતિ પ્રાપ્ત થતી તે મહેલ આજ ઉદ્વેગ પૂર્ણ નિરાશ પૂર્ણ જણાતો શાંતિના ધામમાં અશાંતિનુ વાતાવરણ જામ્યું હતું ખરેખર મહારાજા સીધ્ધરાજને ઘડી ભરતો જીવન ઉપર તીરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો.

" નાથ આજ ઉદ્વેગ પૂર્ણ કેમ દેખાયો છો " પોતાના સ્વામીના ખંડમાં પ્રવેશ કરતાં રાણીએ પૂછયું. રાણી ઘની વખત શાંતિનું ધામ થઇ પડતી આજ મહારાજાએ રાણી સામે પણ પોતાનું મુખ

ન ફેરવ્યું. ન જોયું, જાણે સાંભળ્યુંજ ના હોય તેવો ડોળ રાખી તે અટારીમાં ઉભાજ રહ્યા રાણીતો વિસ્મયતાથી મહારાજા તરફ આંખ મીંચીને જોઈ રહી.

"નાથ મારાથી રીસાણું લીધું છે શા વાંક માટે ?"

"ના રાણીથી રીસાણું હોય તે કદી પણ સાંભળ્યું છે ?"

"ના છતાં પણ"

"પણ જીવન ઉપર તીરસ્કાર વરસી રહ્યો છે હવે તો હું પ્રભુ પાસે મૃત્યુ માગું છું પ્રભુ મને મોત આપે મારી પ્રજા મારા પાપે શા માટે રીબાય ?" સીધ્ધરાજ શોકાતુર હૃદયે બોલી ઉઠયો.

"પ્રાણનાથ આમ હારે શું કરવાના હતા. ?"

"તો શું કરૂં ? પ્રજા દુઃખે રીબાય છે"

"ઉપાય કરો મર્દ છો ઘણા રાજ્યો તમારા શરણે થયા છે સમ્રાટ પદને દીપાવવા તમે સમર્થ છો તો શા માટે તમો આમ હારો છો ઘણી વખત તો બીજાને હિમ્મત આપો છો ને આપજ શા માટે આમ હિમ્મત વિનાના બન્યા છો" રાણીએ સલાહ આપતાં પુછયું.

"શું કરૂં મને કાંઈ પણ સુઝતું નથી મારો જીવ દુઃખાય છે હૃદય હવે તો જીવવા ધસીને નાજ પાડે છે તો પછી આપની સલાહને શું કરૂં ?" સીધ્ધરાજે જણાવ્યું.

"કાંઈ નહી નાથ ધીરજ ધરો પણ પાણી આવવાના ચીન્હો જણાય છે કે નહી ?" રાણીએ સલાહ આપવાં વાત ફેરવવાની વિચાર આવતાં જણાવ્યું.

"ના હજીપાણી આવવાના ચીન્હો જણાતા નથી."

" તમે તપાસ કરવા ગયાં હતાં ? "

" ના અને તપાસ કરવા જવાનો પણ નથી. "

" કારણ ".

" કાંઇક એવું જ છે "

" પણ નાથ તમારે તપાસ અર્થે તો જવું જોઇએ ? "

" શા માટે ?"

"નાથ આપ જુઓ છો આપના તપાસવા નહિ જાવ તો ત્યાં શું નાહકનું ખર્ચ વધતું હશે ઘણા તો હરામી થઇને બેસતા હશે તો આપને તપાસ અર્થે જવાની જરૂર છે " સલાહ આપતાં રાણીએ જણાવ્યું.

આ વખતે દેવીના શબ્દો સીધ્ધરાજની આંખ સામે ભીંત પર લખાયા.

" રૂપ લલચાવે રૂપ તલસાવે રૂપજ વેર કરાવે
રૂપ લડાવે રૂપ બગાડે રૂપજ નાશ કરાવે "

અને આ શબ્દો સાંભળતાં ભીંત પર વાંચતા તુરતજ તે હોશ બેભાન અવસ્થામાં પડી ગયો રાણીએ ઉપચાર કરવા માંડયા. હજારો દાસ દાસીઓ તમામ તેની તહેનાતમાં ખડા થયા પાણી મુખ ઉપર નાંખ્યું અને રાણીએ પોતાની સાડીવતી પવન નાંખવા માંડયો

રાણીની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વ્હેતી હતી ચશ્મદીત આંખો-માંથી વહેતા આંસુ દાસ દાસીની આંખોમાં પણ પાણી ભરાઇ આવ્યું. અને ઉપચારના અંતે રાજા સિધ્ધરાજ ભાનમાં આવ્યા.

" લાવો ત્યારે રાણીજી મારાં લુગડાં હું જરા તપાસતો કરૂં ? " રાજા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા રાણી લુગડાં લાવવા ગયા અને

જોત જોતામાં તેમના કીમતી લુગડા લાવી હાજર કર્યાં.

"મારે તે નથી જોઈતા સાદા લુગડાંજ મારા કામમાં આવશે માટે સાદાજ લાવો તે પહેરીને હું તપાસ કરૂં" રાણીને જણાવ્યું પણ સાદા લુગડા પહેરવામાં મહારાજાનો કાંઈ બીજો હેતુ હતો અને તે એ કે સાદા લુગડાથી મારી પર કોઈ મોહીત ન થાય. તેમ સમજતો હતો ને તેથીજ તેમણે સાદા લુગડા મંગાવ્યા રાણી ઘડી ભર તો કાંઈ વિચારમાં મગ્ન થઈને તુરતજ પાછી લુગડા લેવા ચાલી ગઈ. અને જોત જોતામાં લુગડા લઈ હાજર થઈ.

મહારાજા પણ લુગડા પહેરીને જવા તૈયાર થયા ને ત્યાંથી શોકાતુર મુખે કોઈપણ માણસને લીધા વીના કામ ચાલતું હતું ત્યાં ગયા.

માણસો મજુરો ત્યાં તપાસતા તો વળી કેટલાક તો ખાડા ખોદતા હતા. આ દશા જોઈ મહારાજાની કાંઈ ગમાગીની દૂર થઈ અને તુરતમાં તે ત્યાં ગયા. પાણી આવવાના ચિન્હો જોવા માંડયા તો જમીન પોચી હતી હમણું જ પાણી આવશે તેવી દરેકને મુખે વાત થતી હતી. આ વાતો સાભળી રાજાને કાંઈ શાંતિવળી પોતાની મહેનત સફળ થસે તેમ ધારીને તેણે પ્રભુની મારી માગવા માંડી. આ વખતે જોરાવર રાજપુતનું કૃત્ય તેની નજર સમક્ષ તરવર્યું અને તેની તરફ તીરસ્કાર ભરી નજરે ત્યાંથી આગળ વધ્યો.

ઓડણો પોતાના બાળકોને હીંચતી માથે માટીની ટોપલી નાંખવા દૂર જતી તે દશ્ય જોવા અને માતૃ ભક્તિથી ભરપુર દશ્ય ઘડીભર નીહાળવા તેણે ત્યાં ઉભો રહેવા પ્રયત્ન કર્યો અને આખરે

ઇચ્છાને વશ થઇ તે ત્યાંજ ઉભો રહયો અને માતા એટલે દેવી–તેવી શાક્ષી તેનું હૃદય આપવા લાગ્યું.

અને તેવામાં પાંચ છ સહિયરો માથેથી માટી નાંખી આવતી રાજાની નજર સામે પડી તે તમામથી એકતો કોઇ દેવાંગના સમ ભાસતી હતી તેનું રૂપ તો કોઇ સ્વર્ગની પરી સમાનજ હતું અને તેની ચાલ જોઇનેતો ભલભલી હાથણીઓ પણ શરમાતી અને તેનો કટી પ્રદેશ જોઇ ઘડીભર સીંહણને પણ ઇર્ષા આવતી રાજાની નજર તેના સામે પડી. પેલીને કાંટો વાગ્યો ત્યારે તે ત્યાંજ ઉભી રહી અને પગમાંથી કાંટો કાઢવા લાગી.

“ અલી જસમા ચાલને ” તેમાની એકે જણાવ્યું

“ આવુંખું મારા પગમાં કાંટો વાગ્યો છે વળી મારા બાળકને પણ મારે ધવરાવવું છે ” જસમાએ જુવાબ આપ્યો જસમા જાતની ઓડણ હતી છતા પણ તેનું રૂપ જોનાર તો ઘડીભર વિચારજ કરે ? આશું ? આવી આ આતે શી કે સ્વર્ગની અપસરા કોઇ પણ જાતની ખબર નજ પડે પછી શું ?

જસમા અને તેનો પતી પોતાના વ્હાલસોયા બાળકને લઇને પોતાનું વતન છોડી પેટીયું મેળવવા પોતાના ધંધાર્થે પાટણમાં આવ્યા ત્યાં તેમને તળાવમાથી માટી ખોદવાનું અને માટી ઉપાડવાનું કામ મલ્યું. પોતાને મળેલું કામ તે રાજાનું હતું તે ઉપકાર માનવા લાગ્યો રાજાપર આશીર્વાદનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા હતા.

મહારાજા સીધ્ધરાજ ઘણી સાવચેતી રાખવા છતાં પણ જસમા પ્રત્યે આકર્ષાયો રૂપે તેને લલચાવ્યો ખરેખર—.

રૂપ લલચાવે રૂપ તલસાવે રૂપજ વેર કરાવે
રૂપ લડાવે રૂપ ભમાડે રૂપજ નાશ કરાવે

રૂપમાં મોહીને ઘણી લડાઇયો થાય છે રૂપની મ્હોકાણથી હજારો સ્ત્રીઓ પોતાનું શીયળ સાચવવા અર્થે આપઘાત કરે છે રૂપ શું નથી કરતું ? રૂપ આપસ આપસમાં વેર કરાવે છે ઘણી વખતતો રૂપનાજ કારણે મરણ થાય છે રૂપને લઈને રૂપમાં મોહીને રાવણ જેવા વિચારવાન માણસ સીતાના રૂપમાં લપટાયો અને તેને સતાવી તે મરાયો અને રામની કીર્તિ વધુ ઉજ્જવળ થવા પામી.

તો પછી પાટણની તો પ્રભુતા અસ્ત પામવા બેઠી હતી તો દેવીના ચેતાવ્યા છતાં પણ મહારાજા સીધરાજ રૂપમાં લલચાયો. ખરેખર ! પાટણનો સુર્યાસ્તનો સમય હતો ! હું આમ કરીશ ! હું કેમ લલચાયું ? છતાં પણ સીધરાજ ફસાયો ને ધીરે ધીરે તેજશમા પ્રતિ આગળ વધવા લાગ્યો.

જસમા પોતાના પગમાંના કાંટો કહાડી પોતાના બાળક પાસે આવી. ને વ્હાલ સાથે તેના તરફ તે તાકીને જોઈ રહી. માત પોતાના પ્રિય બાળક તરફ કેવી રીતે વ્હાલભરી નજરે જોઇ તે કેવા વ્હાલથી ઉછેરીને મોટો કરે છે ! ગરીબ માબાપ હોવા છતાં પણ બાળક પ્રત્યેનો તેનો પ્રેમ અપૂર્વ ગણાય ! હવે આવા પ્રેમથી હજારો દુઃખના વાદળ વરસાવીને પછી તે પુત્ર કે પુત્રી મોટા થઇ માબાપની અવગણના કરે ! માબાપની સેવા કરવાની તેની ફરજ ભૂલી જાય તો પછી માબાપ ક્રોધે ભરાય ? માબાપના આંતરડા શ્રાપો કેમ ન આપે ?

સીધ્ધરાજે ધીરે રહીને તેને પુછ્યું " તારૂં નામ શું ? "

" મારૂ નામ જસમા " તે બાઇએ જવાબ આપ્યો.

કઇ જાતના છો ? "

" ઓઢણુ અને ભૂખના વખાના માર્યા મજુરી કરવા આવ્યા છીએ ! "

" જસમા તારૂં રૂપ તને આવા કામો કરવાની ના કહે છે તું કોઇ રાજાની રાણી થવાને લાયક છું ત્હારા માટે તારી તહેનાતમાં હજારો દાસ દાસી ઉભા રહેવાના લાયક છે " મહારાજાએ પોતાનો વિચાર પ્રદર્શીત કર્યો જસમા તેના શબ્દો સાંભળી મામલો જાણી ગઇ પણ હીમ્મત પૂર્વક પોતાના શીયળનું રક્ષણ કરવામાં તેણે પોતાની બહાદુરી માની અને બહાદુરતા પૂર્વક સત્ય જુવાબ આપવા તે ત્યાં ઉભી રહી—

" રાજાની રાણી થવાનું ભાગ્ય તો જેને નસીબે પ્રાપ્ત થયું છે તેમનેજ સુખદ હો ! મને તેવુ ભાગ્ય નથી જોઇતું તેવા સુખો તો અમારા હાથ અમને આપશે ! " જસમાએ છાજતો તચોટ ઉતર આપ્યો.

" જસમા સમજ આ દેહ માટી ઉપાડવાને માટે પ્રભુએ સરજી નથી ! "

" મહારાજા ! મજુરીએ તો અમારૂં જીવન છે ! તો પછી આ દેહ શામાટે મજુરીમાંજ ન વપરાય "

" જસમા તમે રહો છો કયાં ? "

" રહેવાને માટે આ જંગલ "

" તો તમારે માટે હું મેડી બંધ મહેલો આપુ ! તમે મારા રાજ્યમાં આવો જંગલમાં વાગતા કાંટા કાંકરા તમને ત્યાં હેરાન નહિ કરે મહા સુંવાળી મઝાની તળાઇઓ તમને અનહદ સુખો આપશે " રાજાએ જસમાને પોતાના રાજ્યમા લેવાની લાલચ આપવા માંડી.

"એ મશરૂની તળાઇઓ કરતાં ખાખરના પાન અમોને ઓર લ્હેજત આપે છે કાંટા ને કાંકરા તો અમારૂં જીવન છે તો પછી અમને તે કેમ ખૂચે ?"

"પણ મેડાને મ્હેલાત તમને અપૂર્વ સુખ આપશે"

"મહારાજા મેડા અને મહેલમાતો અમને ફેર આવે ને ફેર આવવાથી હેઠળ પડીએ તો શરીરમાંના કોઇ અંગ ભાગેને ભાગતા ખોખરા પણ થાય તો આ શુ કોમળ કાયા જેના પર તમે લુબ્ધ થયાં છો તે કાયા કુબડી લાગે તો પછી આપ નિરાશ થાવ તે માટે અમને ભલે એ જંગલજ મુબારક હો ! મહેલ અને મેડીઓતો આપનેજ મુબારક હો ! આપના હાથ અને પેટ કાઇ મારા જેવા સુંવાળા નથી તો પછી તમને શાની ફીકર હોય?" જસમાએ મહારાજા સીદ્ધરાજને મશ્કરીમાં ઉડાવવા માંડયો પણ સીધ્ધરાજ તેના રૂપમાં લુબ્ધ થયેલો તે કઇ રીતે સાંભળી શકે પોતાના કાન ઉઘાડે ? તેતો માનતો હતો કે જસમાની જોડે વાતો કરવાનું પણ અહોભાગ્ય છે તેમ સમજવો હતો તેવો સીધ્ધરાજ ક્યાંથી જાગૃત થાય !

"આપની કાયા કાંઇક વધુ શોભશે ? દાગીના અને ઘરેણા આપને માટે હું તરેહ તરેહના ઘડાવીશ આપ રાજી થશો ? આપના સુખમાં વૃધ્ધિ થશે ?" મહારાજાએ વધુ લાલચો આપવા માંડી. પણ જસમા ક્યાંથી ડગે ? જસમા તો સતી હતી પતિનેજ પરમેશ્વર માનનાર જસમા તો અડગજ રહી તે ન ડગી તે નજ ડગી.

"એ સોનાના દાગીના એ ઘરેણાં લેતો તમારી રાણીનેજ શોભે ? એ દાગીનાનો ભાર મારા દેહ ઉપર નથી તે [illegible] સારૂં છે મને નથી ચીન્તા ! મને તો-સુકોમળ ફુલની માળાજ શિર

લાગશે અને તેની મઝા તો હું જ માણું! તે દાગીના મારી પાસે હોય તો અમને લુંટવાનો પણ ભય રહે પણ ફુલની માળા હોય તો કોણ લુંટવાનું હતું એ હાર એ દાગીના મને ન શોભે " જસમાએ હિમ્મત પૂર્વક જુવાબ આપ્યો ને પોતાના બાળકને હીંચવા માંડયું.

" જસમા તારી દેહલતા પર સુદર આભુષણો અને પાતળી મલમલ જેવી સાડીઓ કાંઇંક વધુ શોભશે? તે આભુષણો પણ તારે માટે ત્યાં પહેરવા હોય તો એ રાજ્યમાંથી મળશે ?"

" મહારાજા આભુષણો અને પાતળી સાડીઓ કરતાં અમારે તો જાડી સાડીજ સારી છે પાતળી સાડી પહેરી. કાંયા નગ્ન દેખાડવી તે મને તો પ્રિય લાગતું નથી. તે કરતાં તો બહેતર છે કે અમારા જાડીયાજ અમને પહેરવા દેવા! જાડીયા અમને વધુ સુશોભિત લાગે છે " ફરીથી જસમાએ જુવાબ આપ્યો.

અને જુવાબ આપતાં જસમા ત્યાંથી પોતાના કામધંધે વળગવા અને પાછી માટીની ટોપલી ભરવા ચાલી. તેનો ધંધો પણ તેજ હતો. ને તે કરવા તે આગળ વધી.

" જસમા ઉભી તો રહે ?" રાજાએ જસમાને જણાવ્યું

" રાજા મને નકામું ઉભી રહી હું નીમકહરામ થઇને ખાવા માગતી નથી ? મને તો મહેનત કરીનેજ ખાવું ગમે છે ? માટે રાજા મને મારી મહેનત અર્થે જવા દ્યો ?" જસમાએ નીમકહલાલીથી ખાવાની વાત પ્રદર્શીત કરતાં જણાવ્યું ને જવાની આજ્ઞા માંગી.

" પણ ઓ સતી જસમા તારા પતિના તો દર્શન કરાવ! તારા જેવી સતીનો પતિ થવાની જેના ભાગ્યમાં લખ્યું હોય તે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે સતી જસમા તું સતી છું મેં તારા પ્રત્યે

નીચ દાનતથી જે માંગણી કરી તે તરફ હું માફીની નજરથી જોઉં છું! " સીધ્ધરાજે પ્રશ્ચાતાપ કરતાં જસમાના પતિના દર્શન કરવાની ઉત્કંઠા બતાવી.

" મારો પતિ પેલા ખોદે છે તે ? જેની કોદાળીના એકજ ઘાથી ધરતી પણ ધ્રુજતી હતી. ખરે જુઓને આ ધ્રુજી રહી છે એવા મારા પતિદેવના ચરણોમાં મારૂં મસ્તક નમે છે " જસમાએ પતિ તરફ વફાદારી બતાવતાં જણાવ્યું.

" 'જસમા તું જેટલી તારા પતિ તરફ વફાદાર છું તેટલો તારો પતિ તારા તરફ વફાદાર નથી ?"

" કેમ ? "

" જોને ! ખોદતાં ખોદતાં પણ તે તારી તરફ શંકાની નજરથી જુએ છે ?"

" કાંઇ નહી આ જગતમાં સત્યને કોઇપણ રીતે આંચ આવતી નથી, જગતમાં આખર સત્યજ તરે છે ? સત્યજ અંતે જીતે છે, પ્રભુ સત્યનો બેલી દીનાનાથ ? ભલે મારી કસોટી કરે ? પણ હું તેમાં તરી પાર ઉતરીશ તે જરૂર મારો ! પતિ ભલે મારી તરફ આશંકાથી જુએ છતાં મારા જેવી નારીને શું વાંધો છે ?" જસમાએ સત્યતાનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું.

અને ખરી રીતે દુન્યામાં સત્યજ તરે છે પહેલાં તો સત્યની કસોટી થવાની ? પણ પ્રભુ આખરે તેનોજ વિજય કરે છે. આખર સત્યજ તરે જુઓ હરિશ્ચંદ્રનો દાખલો સત્ય ખાતર તેણે પોતાની સ્ત્રી વેચી છોકરાં વેચ્યાં ભંગીને ત્યાં પાણી ભર્યાં અને આખરે સત્યજ તર્યાં.

તો પછી સતી જસમા તરફ તેના પતિ આશંકા ભરી નજરે નિહાળે તો પણ સત્યને શું આંચ આવે?

" અને જસમા તારો બાળક આમ ઝાડની ડાળે ઝોળી બાંધી તું હીચોળે છે તો પછી તે પડી નહિ જાય ? ,, જસમાને રોકી રાખવાના વિચારથી તેણે વધુ પુછયું.

" રાજા પ્રભુની અમ ગરીબોની ઉપર ઘણીજ મહેરબાની હોય છે અને અમારા બાળકો તેવીજ રીતે ઉછરે છે અમને કોઈપણ જાતની શંકા રહેતી નથી " આમ કહી જસમા પોતાની ટોપલી લઇ ને પાછી માટી લેવા આગળ ગઇ પોતાના બાળક તરફ જતાં જતાં પણ નીહાળતી હતી.

મહારાજા સીદ્ધરાજ તેના ગયા બાદ તેના તરફ જોઇ રહયા અત્યારેતો કામાતુર થયા હતા. **कामातुरानाम् नभयम् न लज्या** તે પ્રમાણે તેમણે જસમા તરફ જોયાજ કર્યું. જસમાનું રૂપ બીજાને શુધ્ધ માણસોને દેવી સમાન ભાસ આપતું હતું ત્યારે કામાતુર માણસોને તે વધુ અકળાવતું હતું.

આમ તે જસમા તરફ જોતો હતો તેવામાં ત્યાં સ્વપ્નામાં આવેલી દેવી. તેજ લુગડા પહેરીને તેની સામે આવી ઉભી રહી અને તેને સંબોધી બોલી કેમ બેટા તું શું કરી શકયો જા તારી મહેનતનું શું પરિણામ આવ્યું તે તો જઇને નીહાળ? પાણી કયાંથી આવે ?"

અને આ શબ્દો સાંભળતાં તુરતજ તે બેભાન થવા લાગ્યો પોતાની ભુલ-પોતે કરેલો અત્યાર સુધી વાર્તાલાપ તેને સાલવા લાગ્યો અને કબુલ કરવું પડયું કે કુદરત કરે છે તેજ સારૂં કરે છે તેમ કબુલ કરવુ પડયું

"હવે શું કરૂં માતાજી" દીનતા ભાવે તેણે પૂછ્યું.

"હવે! હવે શું તારૂં કપાળ તેં તારા હાથેજ ફોડયું. છે નમા કોઇ શું કરી શકે બસ થઇ ચુકયું હવે પાટણની પ્રભુતા અસ્તાચળમા છે પાટણનો નાશ થવાના બીજ સીધ્ધરાજ તેં રોપ્યા જે રાજ્યમા સુખ અને વૈભવો તેંજ ખીલાવ્યા તેંજ ફાલાવ્યા અને તુંજ તેના નાશનુ કારણ બન્યો" દેવીએ ક્રોધીત બની કંપીત થઇ જુવાબ આપ્યો.

"તો શું આ બધી કરેલી મહેનત અફળજ જશે"

"તેમાં શું સંશય."

"હવે પાટણનું ભવિષ્ય"

"ભવિષ્ય ?"

"હા"

"ભવિષ્ય તો ભુંડું છે પાટણનું તો શું પણ તારા સ્મારક રૂપ રૂદ્રાક્ષ મહાલ પણ તૂટી અને ફુટી જશે મસ્મીભુત થશે વિધર્મી-ઓનો કાળો કેર વર્તશે"

"અરરર! માજી! આવું ભવિષ્ય!"

"તેમાં હું શું કરી શકવાની હતી!"

"તો આપની કૃપા?"

"બસ હવે તો મારા દર્શન પણ આપને દુર્લભ થશે!"

"શું તમો પણ કોપ્યા?"

"હા! હું કોપ્યો નથી! પણ તારામાંથી સત્વ પરવાર્યું ?"

"પણ કયો ગંભીર ગુન્હો?"

"જસમા તરફ તારી કુદ્રષ્ટિ!"

"પણ ભૂલ માફ કરો!"

"હું શું કરૂં ! તને ચેતાવ્યા છતાં પણ હજી તેવોજ રહ્યો. તો પછી મારી તને શી રીતે મદદ મળે ! કહે ! તને પ્રથમજ ચેતવણી આપી હતી !"

"માજી ! માફ કરો !"

"થઇ રહ્યું !" આમ બોલી દેવી અદ્રશ્ય થઇ ગયા.

આમ દેવીના ગયા બાદ સિધ્ધરાજ પાછળજ જોઇ રહ્યો આંખો ખેંચાવા લાગી નયનોમાં આંસુ વહેવા લાગ્યા. જીવન ઉપર પુનઃતીરસ્કાર પ્રગટયો. પણ પાછું પાણી આવ્યું છે તેવી ભ્રમણાઓ તેને થવા માંડી. "લાવ જોઇ આવું" આમ વિચાર કરીને તે જોવા ત્યાં ગયો ત્યાં માણસો જમીન તપાસતા હતા. હમણાંજ પાણી આવશે તેમ જે જમીન ઉપરથી જણાતું હતું. તેજ જમીન અત્યારે કઠીન લાગી. પાણીના ઝરણા જ્યાંથી સ્ફુરતા હતા તેજ ઝરણા અત્યારે ક્યાંય અદ્રશ્ય થયા ?

"બાપુ ! પાણી વાળી જમીન પાછી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ !"

"આવેલા નીર સુકાયા ! પાણી ! પાછા વળ્યા !"

"પ્રજાનું નસીબ !" પોતાનો દોષ ઢાંકવા પ્રજા ઉપર આળ મુક્યું ને સત્ય પ્રીય રાજા અસત્યને પંથે વળ્યો. અને જેવો અસત્યના પંથે વળ્યા પછી પાછો શી રીતે વળી શકે ? તેમાંથી તો વધુને વધુ અસત્યતા અન્યાયના ઝરણાઓ સ્ફુરવાના પાપમાં તે પ્રર્વતવાનો અને અસત્યના પંથે ચાલવાનો ન્યાય અને નીતીનું દેવાળું કહાડવાનો !

"તો હેલડીઓ તો બંધાઇ ગઇ છે !"

"કેટલી !"

"એકસોને આઠ !"

"વારૂ !"

"તો હવે ખોદ કામ પુરૂ કરશું ?"

"હારતો ત્યારે શું કરશું ?"

"બધું ધાર્યું અફળ ગયું!"

"પ્રભુની મહેરબાની ઓછી છે ।"

"બાપુ આપના શબ્દો સાચા પડયા !" તેમાના એકે કહ્યું.

"શું ?"

"આપનું સ્વપ્નું !"

"હા !"

"પાટણની પ્રભુતાનો અસ્ત થવા આવ્યો છે !"

"જરૂર ! મને વારંવાર શોક થાય છે ! મારા વખતમાં પાટણની પ્રજાને લગીરે કામનુ પડવા દેવા મેં શખ્ત બંદોબસ્ત કર્યો છે તદવી પણ.......

"બધું જોરાવર રાજપૂતના લીધે !"

"હા ! નરાધમ તેવાને લઇનેજ આ થયું !" બીજાએ શાક્ષી પુરી

"બાપુ શું કરે !"

"બાપુ શું કરે ? પ્રજાનું નસીબજ એવું ?"

"હારતો નહિ તો આટલી મહેનત કરતાં પણ વ્યર્થ જાય ?"

"પૈશાનું પાણી !"

"જરૂર પ્રજાના પૈશાનું નાહક......

"પણ પ્રજાના હિત અર્થે વાપરવા આપણે તો તૈયાર થયા હતા તેટલાજ માટે મહારાજાએ તળાવ ખોદાવ્યું પાણીના ઝરણોની આશા બંધાઇ પણ પાણી ન આવ્યા !"

"ક્યાંથી આવે ? પ્રજામાંથી સત્ય ગયા ન્યાય ગયા ? પછી પાણીનો શો વાંક ? નહિ તો આવેલા વરસાદે ! પાકેલા પાકે ? તીડના ટોળા પડે ? અને પાકને નુકસાન થાય પાણી સુકાય આ બધું શું ? પ્રજા જેવી થઇ તેવા કૃત્યો થયા તેવીજ દસા થઇ તેમાં આપુનો કે મેઘરાજનો શો દોષ ?"

આવી તરહ તરહની વાતો કરતાં માણુસો રાજાસહ નગરમાં આવ્યા નગરજનો આતુર તેમને પાણીના સમાચાર જાણુવા ઉત્સાહ બન્યા અને સામા આવતા રાજા અને કારભારીયોને તે બાબતના સમાચાર જાણુવા આગળ વધ્યા.

નગરવાસીજનો ઉત્સાહ પુર્ણ આવતાં હતાં પણુ સામા માણુસોના મુખ ઉપર ઉદાશીનતા નીરાશાના વાદળ છવાયા હતા. આશાનું કિરણુ પણુ પ્રગટયું ન હતું ! "

" શું થયુ ? " પ્રજા માણુસોમાંથી અવાજ આવ્યો

" સ્વપ્ન સાચુ પડયું ! "

" હેં પાણી ન આવ્યું ! "

" અરરર ! આ શું ? ભૂમીમાંથી પાણી પણુ પલાયન થઇ ગયું ? "

" આતો હળાહળ દુષ્કાળ વ્યાપો ! "

" સાચુજ ભૂમીમાંથી રસ અને કસ ગયા ! "

" આ ધરતી ! નવનવન સમાન ખીલી રહેલી વાડી ! હવે ઉજ્જડ વેરાન થશે ! ભારતભુમી પવિત્ર ગુર્જરીની વાડી સુકાશે ! આ શું ? "

આવા અવાજો પ્રજાજનોના મુખમાંથી નીકળવા માંડયા ઘણાની આંખમાંથી તો અશ્રુની ધારા વ્હેવા લાગી

" પણ ઢોરની શી દશા થશે !"

" માણસના પાપે તે મરશે !"

" ઘોના પાપે પીપળો નાશ પામશે !" બીજાએ જણાવ્યું.

આમ શોકમાને શોકમાં ગમગીની ને ગમગીનીમાંયે આખી નગરની પ્રજા ફરતી ફરતી રાજ્ય મહેલમાં આવી મહારાણી ફળ જાણવા ઉત્સુક હૃદયે ઉભા હતા. પણ તેમના ઉપરથી તે સમજી ગયા પાણી ન આવ્યું આ જાણી શોકાતુર બની તે હેઠળ પડ્યા. બેભાન બન્યા.

મહારાજા પોતાંના ખંડમાં આવ્યા પણ પોતાના કૃત્યો માટે તેમને વારાવાર દીલગીરી થથી હતી ગમગીનીએ તેમના મુખ ઉપર સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હતું ઉદાસીનતા સત્તા ભોગવતી હતી. જેમના મુખ ઉપર હમેશા આનંદ હતો તે આનંદનું સ્થાન આજ ગમગીનીએ લઇ લીધુ હતું હૃદય ભગ્ન થતું હતું નિરાશાના વાદળ તળે તે દબાયો હતો જીવનમાં આશાનું કોઈપણ કીરણ ન હતું ! શું કરવું તે સુઝતું ન હતું ! બે હસ્તમાં પોતાનું મસ્તક ઝાલી નીચી મુડીએ તે જોઇ રહયો તો ! હવે તો દેવીના પણ દર્શન દુર્લભ થયા તેમ જણાયું,

ફરીથી પાછા દેવીની પ્રાર્થના કરવા લાગી ગયો. દેવીની તસ્વીર-દેવીની પ્રતિમા પોતાની સમક્ષ લાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ ફોગટ ! ઘણી વખતના અંતે દેવીની આછી આછી પ્રતિમા સીદ્ધરાજની નજર સમક્ષ તરવરવા લાગી.

"મા ! છોરૂં કછોરૂં થાયાં પણ આપ શા માટે મારા પર ગુસ્સે થયા ! શું મારા રાજ્યમાંથી તમે જવા માંગો છો ! મારા રાજ્યની આબાદી આપને ખૂંચે છે ? મા ! ક્ષમા કરો! તમોતો જગતની દેવી પછી આપ શા માટે મારાથી કોપે ભરાયા છો ! મા તમારા ચરણમાં પડી

તારો છોકરો તારા પગ ભીંજવે છે ! તોય તું દયા નહિ કરે? મા ! દયા લાવીને તેં મારા પર ઘણાય ઉપકારો કર્યા ! ઘણી ઘણી વખત મા ! તારા પ્રતાપે હું જીત્યો, તો આટલી વખત રહેમ લાવ દયા કરી મારા દોષોને ભુલીને મારી પ્રજાના હિત અર્થે પણ તું પ્રગટ! અને પાણીની તાણુ ઓછી કર ! આ ગરીબ પ્રજા મરવા પડી છે ? હજારો પ્રાણીઓ પાણી વગર ટળવળે છે તો જરાતો દયા કર."

સીદ્ધરાજે નમ્રતા ભરી પાર્થના કરી ત્યાં નીચો નમીને બે હસ્ત જોડીને ત્યાંજ પડી રહ્યો પણ કોઇ બોલ્યું નહિ.

દેવી તેના પર ગુસ્સે થયા હતા. જાણે હવે તેના પર તેના કામથી કંટાળીને તેના તરફ તીરસ્કાર ભરી નજરે જોતા હતા તેમ તેવી રીતના સીદ્ધરાજને દર્શ થયા.

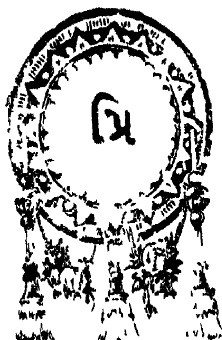
સીદ્ધરાજ આથી વધુ ગભરાયો બેભાન થઇ નીચે પડયો, રાણી હજી ભાનમાં આવી ન હતી. ત્યાં તેની દોડાદોડ ચાલુ હતી ત્યાંતો શ્રી મહારાજા પણ બેભાન થયા. સેવકો ઉપચાર કરવા લાગ્યા.

પણ મહારાજાને શાંતિ વળીને તે શું કરવાના હતા. દેવાની આમ સુચના છતાં પણ તે બેભાન ભુલ્યા અને પાણી ગુમાવ્યું. પ્રજાના શાપો વરસ્યા અને આ પાટણની આબાદી અને શાંતિને ધક્કો પડયો.

પ્રકરણ પાંચમું.

વધુ પ્રકાશ.

ય વાંચનાર !

આપણે હજી આ વર્તા પર વધુ પ્રકાશ પાડવાની જરૂર છે. ને તે આપણે પાડીએ ને જોરાવર રાજપૂત પર !

જોરાવર રાજપૂત કઇ જાતનો હતો તે કોઇ જાણતું ન હતું પણ મહારાજા સીહરા. જની રાજ સભામા તે શા અર્થે આવ્યો હતો ?

જ્યારે તે નોકરી અર્થે આવ્યો ત્યારે તેણે પડકાર કરીને જણાવ્યું કે " મહારાજા લડવા આપો ? અગરતો મને નોકરી રાખો."

રાજા અને આખી રાજસભા આનો અભીમાન ઉતારવા તૈયાર થઇ ઘણાએ નો હાંસી કરી ! રાજાએ પોતાના અખાડામાંથી એક મલ્લને મોકલ્યો ? પણ કળાબાજ જોરાવર તુરત તેને પુરો પડ્યો ને મરણને શરણ મોકલ્યો.

" અભીમાની માણુસ ! તારૂં નામ !"

" જોરાવર રાજપૂત !" તેણે અભીમાનથી કહ્યું

" જાવ બીજો મલ્લ મોકલો !"

અને તુરતમાજ. અખાડામાંથી બીજો મલ્લ તૈયાર થઇને આવ્યો સામ સામા બન્ને જણાએ ઝાગો થાબડી અને યુધ્ધના ભણકાર કરીને આખું ગામ પ્રભાસ પાટણ ગર્જવી મુકયું,

અને આ બંન્નેનું યુધ્ધ જોવા આખુ ગામ ભેગું થયું ' આ જોતો ખરો ! અભીમાની માણસ ! "

" કેમ ! તું શું ધારે છે ? કોણ જીતશે ?"

" ઘણા ભાગે તો આપણો મલ્લ ! "

" આપણો મલ્લ ! "

" હા ! તું શું ધારે છે !"

" હું તો ધારૂં છું કે પેલો જીતશે !"

" જે જીતે તે ખરૂં ! "

" શું જો તે જીતશે તો પ્રભાસ પાટણમાં તે કોઇ વખત ત્રાસ વર્તાશે "

" જરૂર ? એમ તો થાય ?"

" શું કરશું ત્યારે ? " એક મશ્કરી કરતાં જણાવ્યું

" શું કરશું ત્યારે તે વળી જે થાય તે ખરૂં ? " બીજાએ જુવાબ આપતા જણાવ્યું

" હારતો આપણે શું કરી શકવાના હતા "

" જોતો ખરો આપણો મલ્લ જીતપર આવ્યો "

" વાહ વાહ! જીતે તો તો ઘણું સારૂં "

આમ વાતોના તરહ તરહના ગપાટા હાંકતા હતા તેવામાં પ્રભાસપાટણનો મલ્લ કાંઇક જીતપર આવ્યો ને ગામના માણસોએ કીકીઆરી કરી મુકી.

પણ કુદરત શું કરે છે ક્ષણ ભરમાં ગમે તેવો પલટો થાય ? અને તેનું શું થાય તેતો પ્રભુના હાથ જે ક્ષણ થતા હજારો હસે છે ત્યારે કરોડો જણાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા પણ વહે છે તેતો કુદરતના હાથ છે પ્રભુ શુ કરશે તેની અપાર મતિ અપાર કળાતો આ જગતમાં કોઇ જાંણી શક્યું નથી ને જાણી શકવાનું પણ નથી".

એ હસતા માણસો ખુશાલીમાં મસ્ગુલ થયેલા માણસો આંખનો પલકારો મારે ત્યાં તો પાટણનો મહેલ હેઠળ પડયો ને મરણ શરણ થયો.

ત્યારથી તે જોરાવર રાજપુર રાજાનો અંગરક્ષક થયો ત્યાંથી મુખ્ય દરવાજાપર આવીને મહેસુલ ઉઘરાવવાનું કામ તેને સોંપાયું.

ઘણી વખત આ કામ હાથ લીધા પછી તેની ફરીયાદો રાજ્યમાં આવતી પણ મહારાજા તેની તરફ દયાની નજર કરી છોડી મુકતા.

અને તેના પ્રતાપે તેણે શું કર્યું ? પોતાનું આગળનું વૈર વાળવા નિર્દોષ પટેલનો જીવ લીધા તેની સ્ત્રીના શ્રાપે પાટણની આબાદી બરબાદીના સ્વરૂપમા ફેરવાઇ ગઇ.

રાજાના પ્રતાપે પ્રજા દુઃખના રોગથી પીડાવા લાગી " યથા રાજા તથા પ્રજા " તેમ પ્રજા પણ દુષ્ટ બની ! રામરાજ્ય ! રાવણ રાજ્યમાં પલટાઇ ગયું

જસમા ઓડણ, ઓડણ જાતની હતી છતા પણ તેણે પોતાની જાતને સતી તરીકે ઓળખાવી ! શીયળ શું ચીજ છે ! તેની કીમ્મત તેને બરોબર થઇ ! અને તેથી આજ સ્ત્રીઓ તેને આદર ભાવથી માને છે.

સીતા–તારા–દમયંતીની હારમા જસમાનું નામ ઉમેરાવું જોઇએ જસમા પણ પોતા ઉપર આવેલી કસોટીમાંથી તે આગળ વધી મહારાજા સીધ્ધરાજની તમામ વિલાસ અને વાસના યુક્ત વસ્તુને ઠોકર મારી ! તેજ તેનો સતીત્વનો પ્રભાવ ! તેજ પ્રભાવે તે પ્રાતઃસ્મરણીય રહેવાની ! "

આર્ય દેશની બાળાઓની શીયળની કિમ્મત શું હતી તેની જાણ આ પુસ્તક પરથી વધુ પડવા સંભવ છે અને જસમા તેમને ઉત્તમ દાખલો પુર્જીને થઇ પડશે તેમ મારૂં માનવું છે.

સમાપ્ત.